

Eesti mahavaikitud batalistika

Valdur Ohmann*

Meie kunstiajaloos ei eksisteeri batalistikat ehk sõjatemaatikat käsitlevat kunsti, eriti mis puudutab meie ajaloo olulisemat sündmust – Vabadussõda. Sellise olukorra tekitas punavõim, hävitades praktiliselt kõik Vabadussõja teemat puudutavad kunstitööd. Imekombel on üksikud maalid siiski säilinud, nagu Nikolai Triigi „Vabaduse sünd“ (1919),¹ Kaarel Liimandi „Neljas rood Naroova kaldal“ (Eesti Kunstimuseum),² Oskar Sädeki „Vaenlase vööri hävitamine Vabadussõjas meie patarei poolt Lätimaal Sesvegenis 1.6.1919. a.“ (Laidoneri muuseum).³

Tänapäeva kunstiteaduslikke kirjutisi lugedes jääb pahatihti mulje, et kunstiajalugu laseb liugu sügaval nõukogude ajal väljaõeldud/-mõeldud seisukohtadel. Nii siit kui sealt võib leida võimu ja vaimu vastandamist, Pätsu režiim *versus* kunstnikkond. Sarnased seisukohad on ka nüüdisaja kunstiajaloos, mõistagi mõnevõrra modifitseeritumal kujul, kuid nad on olemas. Mõningaid ilmekaid näiteid: „Eesti kroonulik rahvuslikkuse kampaania“, „propagandapildid“, „autoritaarsed režiimid vajavad püsimiseks juhikultust, ajaloomüüte, ennastohverdava kangelaslikkuse romantilisi klišeesisid“.⁴

Võrdluseks vaatame, mida siis sama asja kohta sügaval nõukogude ajal kirjutati. „Kunstnike ja kodanliku riigi vahelised suhted olid keerukad ja ebastabiilsed. Kunstnikud nõudsid valitsuselt tungivalt rahvusliku kunsti toetamist, eelkõige materiaalse baasi loomist kunsti arendamiseks: abi ateljeede ehitamiseks, stipendiume õppivatele kunstnikele, samuti kunsti-teoste ning rahvusliku kunstimuseumi rajamist. Enamiku kunstnike materiaalne olukord oli raske. Eraostjaid leidis väga vähe, eriti 1920-ndail aastail, töötamine väikekodanliku tellija maitse järgi oli aga tõelistele kunstnikele vastumeelt.“⁵

Neid ridu lugedes tahaks lennartmerelikult hüüda: „Tule taevas appi!“, sest Eesti Vabariigi ajal kirjutati midagi muud. „12 Eesti kunstnikku on ehitanud Eesti kujutava kunsti sihtkapitali valitsuse kaasabil endale iseseisvad ateljeed [– –]. Hädavajaliste ateljeede ehitamiseks on võtnud sihtkapitalilt ehituslaenu järgmised kunstnikud: Ants Laipman 1925. a. 1000 krooni, G. Reindorff 1927. a. 600 kr., Peet Aren, P. Burman ja August Jansen ühise ateljeegrupi ehitamiseks 1925. a. kokku 5000 kr., Juhan Raudsepp 1928. a. 850 kr., J. Greenberg 1927. a. 3000 kr., L. Oskar 1928. a. 1000 kr., Kristjan Raud 1929. a. 1000 kr., Arnold Kalmus 1930. a. 1000 kr., Anton Starkopf 1930. a. 1000 kr. ja Melnik 1927. a. 2500 kr.“⁶ Arvudes ja rahades halvasti orienteeruvatele humanitaaridele ja kunstiinimestele ütleme ette, et see teeb kokku ligi 1,7 miljonit Eesti marka. Sisuliselt nelja aasta peale. Olgu veel lisatud, et kunsti materiaalse baasi loomise arendamiseks eraldas kunsti sihtkapital valitsuse antud ehituslaenust Tartu linnavalitsusele Pallase maja omandamiseks 1924. aastal 50 000 krooni (5 miljonit Eesti

* Valdur Ohmann (1958), ajaloolane, arhivaar, Eesti Rahvusarhiiv, teadus- ja publitseerimisbüroo, peaspetsialist-teadur, Maneeži 4, 10119 Tallinn, valdur.ohmann@ra.ee

¹ Eesti Kunstimuseumi kogudes.

² H. Lill. Vabadussõda mälestades. – Postimees, 19.01.2019, lk. 8–9.

³ Laidoneri Muuseumi ekspositsioonis.

⁴ Eesti kunsti ajalugu. 5, 1900–1940. Tallinn, 2010, lk. 407, 409.

⁵ V. Maamägi [peatoimetaja]. Eesti NSV ajalugu, 3. köide: 1917. aasta märtsist kuni 50-ndate aastate alguseni. Tallinn: Eesti Raamat, 1971, lk. 452.

⁶ Ettevõtlikud kunstnikud. – Kunst ja Kirjandus, 14.03.1932, nr. 4, lk. 4.

marka).⁷ Veelgi enam, 1922. aasta juunis võttis riigivanem Konstantin Päts oma valitsusega eelarvesse kunstnike ja kirjanike toetamiseks 1 008 000 marka.⁸

Vastab tõele, et enamiku kunstnike materiaalne olukord oli raske. Aga miks see nii oli, seda ei selgitata. Kunst ja Kirjandus toob 1932. aastal välja kunstnike arvulised näitajad. „Eestis on kujutatavate kunstnike arv võrreldes teistel kunstialadel tegutsevate inimeste arvuga üllatavalt suur. Samal ajal, kui Eestis kirjanikke on umbes 60, ulatub meie kunstiorganisatsioonidesse koondunud kujutatavate kunstnike üldarv üksinda 125-le. Sama palju kunstnikke on registreeritud kuuldavasti ka Eesti kujutava kunsti sihtkapitali valitsuse nimestikus. Mõlemast nimestikust on jäänud aga välja veel rida tunnustatud kunstnikke, nii et Eesti kunstnike hulk meie rahvaarvuga võrreldes on (kui ainult arvudest oleks juttu) aukartustäratavalt suur.“⁹ Omalt poolt oskan lisada, et ka minu vanaisa vend lõpetas 1927. aastal Riigi Kunsttööstuskooli VII lennu,¹⁰ ei leidnud aga rakendust, naasis isatallu ja elas seal 1946. aastani, mil nõukogude kord tal natist kinni võttis ja pani minu kodukooli joonistusõpetajaks. Aga erinevalt Eesti kunstiajaaloos representeeritud kunstnikest ei virisenud ega vingunud vanaisa vend Eesti Vabariigi üle. Ma ei tea, võib-olla oli ta lihtsalt vähenõudlik inimene või ei osanud näha Eesti Vabariigis puudusi.

Ka Anton Starkopf on avaldanud arvamust, et kunstnikke on liiga palju. „Skulptor Anton Starkopf annab *Uudislehes* avaldatud intervjuus omapoolse hinnangu olukorrale kunstielus: Iga mõistlik inimene taipab, et meil on liiga palju (kunstnikke ja) kunstiõpilasi. Ja see, mis ootab noort inimest pärast kooli lõpetamist, pole kadestamisväärne. Riik üksi ei jõua miljoni sendiga, mis ostudeks kulutatakse, suurt kunstnike hulka ülal pidada. Ja rahvast on veel vara arvestada.“¹¹

Riigi poole vaadati enamasti, käsi pikal. Oskar Loorits kirjutas, et tsaaririigis polnud „riigilüpsmine“, „kroonultpumpamine“ ja „korstnassekirjutamine“ halvaks pandavad. Selline mentaliteet kandus ka Eesti riiki. „Niisiis juurduski riik järjest enam materiaalse kassana meie teadvusesse ja kaotas aina nõrgemaks oma magnetiseeriva mõju ideaalina, mille kättevõitmiseks maksis valada verd, ja väärtusena, mida kõik tahaksid austada ja armastada, sisustada ja välja arendada, kindlustada ja kaitsta [– – –]“¹²

Suureks probleemiks oli kunstnike killustatus erinevate organisatsioonide vahel, mida oli toona viis: Eesti Kujutatavate Kunstnike Keskühing (EKKKÜ), Eesti Kunstnike Rühm (EKR), kunstühing Pallas, Eesti Kunstnike Liit (EKL), Uute Kunstnike Koondus. Ehkki riigil oli keeruline, kuidas, kellega ja mis ulatuses suhelda, püüdis ta seda võimaluste piires teha. Erinevate organisatsioonide virvarri on kirjeldanud Jaan Pert 1932. aastal: „Kindlasti on mõtet kõikide kunstnike kutseühilisel üldorganisatsioonil. Veel 1929. a. kunstnikkond teeb katsed luua oma üldorganisatsioon, milleks ongi kutsutud kokku Tallinna kunstnike kongress, et pääseda killustunud, väikeste organisatsiooniliste kunstijõukude omavahelisist vastuoludest. Kuid ilusad kavad ja otsused, mis kongressil vastu võeti, on seni teostamata. Ja kunstiorganisatsioonid endiselt jätkavad vastamisi vaenutsemist, selle kaudu diskrediteerides vaid endid laia üldsuse eest, mis niigi ei suhtu küllalt hästi kultuuri alal tegutsejatele.“¹³

ENSV kunstikäsitletluses kirjutatakse: „1920-ndail aastail omandas riik vähe kunstiteoseid, kuid sõjaministeerium maksis heldelt A. Vihvelini ja M. Maksolly kunstiliselt alaväärtuslike

⁷ Kunstikool Pallase jaoks. – Päevaleht, 09.05.1923, nr. 120, lk. 6; Tartu teated. Postimees, 10. 04. 1923, nr. 93, lk. 2; Majaostmine „Pallase“ kunstikoolile. Postimees, 10. 02. 1023, nr. 39, lk. 7; Ettevõtlikud kunstnikud. – Kunst ja Kirjandus, 14.03.1932, nr. 4, lk. 4.

⁸ Sealsamas.

⁹ Eestis on üle 125 kunstniku. – Kunst ja Kirjandus, 14.03.1932, nr. 4, lk. 4.

¹⁰ M. Toom. Riigi Kunsttööstuskool 1914–1940. Tallinn, 2004, lk. 108.

¹¹ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal II. 1920. aastast 1940. aasta suveni. Stockholm, 1996, lk. 46.

¹² O. Loorits. Eesti kultuuri struktuurist, orientatsioonist ja ideoloogist. – Varamu 1938, nr. 8, lk. 972.

¹³ J. Pert. Eesti Kujutatavate Kunstnike Keskühing 10-aastane. – Kunst ja Kirjandus, 29.02.1932, nr. 2, lk. 3.

tööde eest, milles ülistati kodanlike armee juhte.¹⁴ Siinkohal võiks isegi täpsustada, et mitte ainult armee juhte, vaid ka rahvaväe võite. Aga see olnuks liias. Vabadussõda ei saanud isegi meenutada, rääkimata selle võitudest. Olgem ausad, nõukogude kunstiajalugu lausa pärlemdab vale näkkupeksumisest ja sellega läheb kaasa ka praegune kunstiteadus. Ma ei ütle, et seda praegu tehakse teadlikult, lihtsalt ei olda kursis toonaste maalihindade ja olukordadega. See ei anna siiski õigust takka kiita nõukogude aja kunstiteaduse käibetõdesid – vabandust, käibevalsesid. Maximilian Maksolly kallimad maalid küündisid 100 kroonini. Alljärgnevalt mõned näited:

- Iseseisvuse väljakuulutamine. Maximilian Maksolly. Õlimaal. [Akvarell]. [11. VI 1928]. Hind 100 krooni. Makstud M. Maksollyle Vabadussõja Muuseumi erasummade arvelt 11. 07. 1928.¹⁵
- Kolonel K. Parts. Maximilian Maksolly. Õlimaal. 1924. Hind 10000 marka (= 100 krooni). Makstud M. Maksollyle Narva mnt. 69-2 Vabadussõja Muuseumi poolt 11. 12. 1924.¹⁶
- Admiral Sir Edwin S. Aleksander Sinclair. Maximilian Maksolly. Õlimaal. Hind 7000 marka (= 70 krooni). Makstud M. Maksollyle Nõmme Ida tän. 20 Vabadussõja Muuseumi poolt 28. 06. 1927.¹⁷
- Leitnant J. Kuperjanov. Maximilian Maksolly. Õlimaal. 1926. Hind 12000 marka (= 120 krooni). Makstud M. Maksollyle Nõmme Raudtee 56 Vabadussõja Muuseumi poolt 27. 02. 1926.¹⁸ Ainus üle 100 krooni maksev pilt.
- Admiral J. Pitka. Maximilian Maksolly. Õlimaal. 1924. Hind 10000 marka (= 100 krooni). Makstud M. Maksollyle Narva mnt. 69-2 Vabadussõja Muuseumi poolt 11. 12. 1924.¹⁹

Need on faktid, mitte nõukogude ega praegusaja kunstiteaduse väljamõeldised. Samas võib võrdluseks eesti ajakirjandusest lugeda, et kujutava kunsti sihtkapital ostis kunstnikelt 1931/1932. aastal maale 200–400 krooni taies.²⁰ Need maalihinnad on ju **kordades** kõrgemad kui need, mida Vabadussõja muuseum Maksollyle maksis. Heldust või heldelt tasumist ei kusagil.

On tajutav, et eesti kunstiteadus lausa ärritub, kui jutuks tuleb Eesti Vabadussõja kujutamise kunstis. Justkui kogu ülejäänud eesti kunstiga oleks kõik korras: see on kaunis, õilis, kena, nauditav. Ei ole ju, kui meenutada, mida meile paarikümne aasta jooksul on pakutud. Muuseas, see kunstikriitikute propaganda – rõhutan nimme ironiseerivalt „propaganda“ – pole mõjunud. Piisas vaid Tallinna Kunstihoone direktoril Harry Liivrannal 2010. aastal avada kunstisaali ukсед Enn Kunila eesti klassikalise kunsti kogule, kui juhtus midagi uskumatut: kunstikogu meelitas Tallinna Kunstihoonesse ligi 13 000 külastajat.²¹ Tegemist oli tolleks ajaks kõigi aegade külastusrekordiga. Muidugi mõista ei olnud see näitus nüüdisaja kunstivoolude ja -suundumustega kaasasammumine, vaid pigem näitas, et kõikvõimalikud eksperimenteerimised olid tüütuks muutunud, mistõttu joosti massiliselt eesti klassikalist kunsti vaatama.

Vabadussõja kunstilise kujutamise juurde käivas erutus- või ärritushoos unustatakse igasugune loogika. Eesti kunstiajaloo loome: 1934. a. korraldas Vabadussõja muuseum postkaardikujunduste saamiseks võistluse, millest võttis osa 20 kunstnikku. Kahjuks ei ole kavandid, nagu ka paljud teised toonased Eesti lähiajaloo aineil loodud teosed säilinud. 1935. aastal

¹⁴ V. Maamägi [peatoimetaja]. Eesti NSV ajalugu, 3. köide, lk. 452.

¹⁵ RA, ERA.1962.1.20, l. 74; RA, ERA.1962.1.20, l. 98.

¹⁶ RA, ERA.1962.1.29, l. 48.

¹⁷ RA, ERA.1962.1.19, l. 65.

¹⁸ RA, ERA.1962.1.19, l. 1.

¹⁹ RA, ERA.1962.1.29, l. 48.

²⁰ 800 000 sendi eest osteti kunstiteoseid. Osteti kunsti sihtkapitali poolt. – Kunst ja Kirjandus, 18.04.1932, nr. 9, lk. 2.

²¹ A. Eilart. Läbimurre. Enn Kunila saadab oma maalikogu Soome näitusele. – Eesti Päevaleht, 31.08.2010.

järgnes „[– – –] „Eesti Vabadussõja” illustatsioonide saamiseks uus sõjamaalide konkurs [– – –]. Kõnealustel teostel puudus hoog ja haare isegi ajalooainelise propagandapildi mõõtkavas.“²² Ja nüüd kordus: **teosed pole säilinud**, ning sellest hoolimata antakse hinnang. Kas hinnatakse nähtamatut?! Puudus hoog ja haare. Uskumatu, aga tõsi, kuid selline hinnang jõuab meieni justkui külma lainetusena nõukogude kunstiajaloost.

Läheme edasi punavõimude kunstikäsitlusega. „Ühtlasi soodustasid valitsevad ringkonnad klassisõjas valgete poolel mälestussammaste püstitamist. 1928. aastaks oli juba püstitatud 46 monumenti, mis olid rahvale maksma läinud üle 19 miljoni marga.“²³ Siinkohal on jäänud märkimata üks oluline moment, nimelt olid monumentide püstitamisel 1920-ndatel ja hiljemgi oluliseks panuseks rahva omaalgatuslikud annetused. Aastal 1939 tehti püstitatud Vabadussõja monumentidest kokkuvõte, milles on sulaselge ja üheselt mõistetav lause: „Suuremas enamuses on see teostatud avalike korjanduste abil.“²⁴ Omaalgatuslikkust võis oma silmaga märgata ka 1980-ndate lõpus, 1990-ndate alguses, kui kohalikud elanikud hakkasid taastama nõukogude võimu hävitatud mälestusmärke. Kel mälu muidugi sinnamaani ulatub. Ma arvasin, et skulptuuriga on meie kunstiloos justkui kõik korras, aga võta näpust! Lugesin „Eesti kunsti ajalugu“, pean tõdema, et selleski leidub kummastavat. Ikka need riiklikud tellimused, ikka need esteetilised puudujäägid. Ei sobi nagu August Weizenberg ega Amandus Adamson. Justkui loeks 1919. aasta juulis toimunud I eesti ülevaatenäituse rägeid arvustusi, milleni veel jõuame. Tahaks öelda, minge metsa! Aga eesti kunsti ajalugu ongi Vabadussõja teema käsitlemisel omadega metsas. Lugesin vaid kolme lehte skulptuuri alalt, mis puudutas Vabadussõja teema käsitlust, ja kui taas keriti välja konjunkturistlikud maalijad Maximilian Maksolly ja Arnold Peeter Vihvelin, siis loobusin. Isegi nii palju pole vaevatud, et otsida nende korduma kippuvate meeste asemele mõni teine mees või naine, nagu Oskar Sädek, Erna Brinkmann, Nikolai Kull, Voldemar Kangro-Pool, Jüri Riis, kes samuti olid sellel teemal produktiivsed, mõned isegi oluliselt produktiivsemad. Miks just Vihvelin osutus väljavalituks? Seepärast, et tema hakkas end pärast sõja lõppu nõukogude võimu eest varjama.²⁵ Seepärast, et kas juhuslikult või juhtumisi kirjutas Aadu Hint 1946. aastal oma kolmevaatuselisse näidendisse „Tagaranna-meeste kalakuunar“ sisse negatiivse kuju, okupantide käsilase, kellel nimeks Vihvelin.²⁶ Nii ei jäänudki Arnold Vihvelinil enam mingit taganemisteed. Lihtsam on stalinist Viktor Maamäe osutatule tugineda, tema toimetatud raamatus kirjapandu lihtlabaselt üle kirjutada. On ju Vihvelin 1971. aastal ilmunud ajalooramatusse – mis sest, et Eesti NSV ajalooramatusse – ramedalt ja robustselt sisse raiutud. Mis sest, et Arnold Vihvelini Vabadussõja-teemaline produktsioon ei küüni vastavat teemat käsitlevate kunstnike gradatsiooni tippu.

Kui hakkasin uurima vene emigrandist kunstniku Nikolai Kalmakovi lühiajalist tegevust Eestis 1921–1923, siis kohtasin peaaesjalikult teda laitvaid, lausa mahategevaid seisukohti. Need levisid August Janseni ja Peet Areni omaaegsete kirjutiste kaudu.

Tähtsin aru saada, kuidas selle „diletandi“ (nii nimetasid Kalmakovi kriitikud Aren ja Jansen) tööd Euroopa kunstinäitustel pärast sõda läbi löid ja tema maalide hinnad sel aastatuhandel sellistel väärikatel kunstioksjonitel nagu Christie kõrgustesse kasvasid. Ometi oli juba toona, 1922. aastal neid, kes oskasid Nikolai Kalmakovis midagi hinnata.

Kui püüda olla aus ja objektiivne, siis jagasid Kalmakovile kiitvaid sõnu Karl August Hindrey, Paul Sepp, Aleksander Vladovsky.²⁷ Kunstikriitika polnud siis nii üheülbaline. Hilisemal

²² Eesti kunsti ajalugu. 5. 1900–1940, Tallinn, 2010, lk. 409.

²³ V. Maamägi [peatoometaja]. Eesti NSV ajalugu, 3. köide, lk. 452.

²⁴ E. H. Truuvere. Monumendid, mälestustahvlid ja muud avalikud skulptuurid. – Kaitse Kodu 1939, nr. 11–12, lk. 347.

²⁵ O. Kirss. Pikk 29. – Viru Sõna, 24.06.1989.

²⁶ Aadu Hindi näidendi arutelu EN Kirjanike Liidus. – Sirp ja Vasar, 5.10.1946, nr. 40, lk. 7.

²⁷ V. Ohmann. Kunstnik Nikolai Kalmakov ja tema loomepärandi keerdkäigud. – Tuna 2017, nr. 4, lk. 38.

ajal heideti kiitvad hinnangud üle parda kui kontseptsiooni mitesobivad, vastuvõetamatud, jäi vaid negatiivne. Seejuures justkui ei taheta või ei osata näha olulist: Peet Aren oli teatrikunstnik, Nikolai Kalmakov oli aga juba Tsaari-Venemaal saanud tunnustatud kunstnikuks teatridekoratsioonide alal. Tegemist oli kõige ehtsama hirmuga, et teatridekoratsiooni tööpöld kipub ahtaks jääma. Peet Areni arvustus on kõige otsesem kõlvatu konkurentsi näide, kui kasutada tänapäevast kõnepruuki. Sellist vastuolulisust – otse välja öeldes kõlvatust – kohtame ka hiljem, kui pikemalt Maksollyl peatume. Aga kas midagi sarnast on kuulda olnud kunstiajaloolaste suust, kirjutistest? Ei sinnapoolegi. Ikka need trafaretseks muutunud väljendid: tellimustööd, konjunktuursus, propaganda jne. Justkui kunstikriitika hõlma alla võetud kunstnikud ei tegele millegi sellisega. Palun väga, siin mõned näited: Eduard Ole „Konstantin Päts“, õlimaal 1936;²⁸ Eduard Ole „Johan Pitka“, õlimaal 1944; Eduard Viiralti „Riigihoidja Konstatin Päts“, joonis 1937.²⁹ Sellesse loetellu saaks mõndagi lisada, kui toonast ajakirjandust hoolikamalt lehitseda. Ent tuletagem meelde kunstiloo nn. ametlikku kontseptsiooni. Juba aastakümneid väidab kunstiajalugu – samamoodi ka nõukogude aja kunstiteadus –, et 1934. aastal lahvatas Pätsi režiimi ja kunstnikkonna vastasseis. Kas eespool näiteks toodud kunstnikud ei mõistnud, milline oli seis „kroonu“ ja kroonukunstiga, on's need tellimustööd või lipitsemine režiimi ees? Kas nad olid nurjatult hüljanud kunstnikele omistatud opositsionääri staatuse? Ehk oli see hoopis lojaalsus oma riigile?

Kunstiasjatundjate trafaretne meelisväljend ongi „tellimustööde teostaja“, mida omistati ka Nikolai Kalmakovile Päästekomiteed kujutava maali eest. Pöörane hindki – 200 000 marka – oli arvustajate välja öeldud/mõeldud. Aga mida pole, see on vastavat tehingut kajastav dokument Tallinna Börsikomitee finantsdokumentatsioonis, mis, arvestades maali uskumatult pöörast hinda, peaks seal kindlasti olema. Väärrib märkimist, et seda dokumentatsiooni on erinevatel aegadel üksteisest sõltumatult läbi lapanud kaks (rõhutan, kaks!!!) inimest. Ja mitte ükski kunstiloolane! Aga see kõik on kunstikäsitluste autoreile nagu hane selga vesi. Nemad osutavad jätkuvalt 200 000-margasele tellimustööle ning viitavad paraku seejuures allakirjutatule, kelle artiklis rõhutatakse jõuliselt, ühemõtteliselt ja otsusekindlalt, et säärest **tehingut ei eksisteeri**.³⁰ Kas väljend „tellimustöö“ on nii tugevalt kunstiteadusesse raiutud, et sellest enam kuidagi lahti ei saa? Küllap vist. Ent asi võib olla ka selles, et kunstiinimesed ei oskagi raha lugeda. Ei aduta marga ja krooni suhet, mistõttu hinnad markades võivad tunduda pöörased. Või ei orienteeruta finantsdokumentides ega saada aru, mis on deebet, mis krediid, rääkimata bilansist ja bilansivarast. Sel moel ei saa kunagi raamidesse raiutut paigutada teistsugusesse raamistikku. Ent usaldatagu siis neid, kes tulevad toime rahaasjade lugemisega, elik lõpetatagu too halvustav-sildistav „tellimustööde“ nimetamine, mis ei vii kuhugi.

Samas oleksin ääretult ebaõiglane, kui ei annaks positiivset hinnangut Linda Kaljundi ja Tiina-Mall Kreemi raamatule „Ajalugu pildis – pilt ajaloo“. Puudutan siin vaid peatükki „Vabadussõda“. Tegemist on parima käsitlusega, mis seni üllitatud. See algab juba täpse ja tabava alapealkirjaga – „Pildikorje“. Kogu tonaalsus on hoopis teine, puudub ründav toon Vabadussõja teemat käsitlevate kunstnike kohta. Maximilian Maksollyle antakse rahulik-tasakaalustav hinnang. Raamatus avaldatud reproduktsioonid on olude sunnil võetud Eesti Vabadussõda käsitlevatest raamatutest, samuti ajakirjast Sõdur. Teist võimalust ju polegi, sest nõukogude võim lasi kunstiteosed hävitada. Teisalt ei olegi sellest midagi katki, sest enamjaolt sai eesti inimene kunstist 1920.–1930. aastatel aimu ajalehtedes-ajakirjades avaldatud piltide kaudu, mis olid rastrilised, mustvalged ja mitte just kõige parema kvaliteediga. Peab tunnustama, et Kaljundi-Kreemi raamatus tunduvad reprod isegi paremad kui omaaegsete

²⁸ Eesti Kunstimuuseum. Vt. Muuseumide infosüsteem – <https://www.muis.ee/museaalView/1205723> (vaadatud 12.04.2019).

²⁹ Varamu 1938, nr. 2, lk. 134.

³⁰ L. Kaljundi, T.-M. Kreem. Ajalugu pildis – pilt ajaloo. Tallinn, 2018, lk. 219.

ajalehtede-ajakirjade veergudel. Tagatipuks saan kunstivõõra inimesena batalistika kohta teada: „Tagantjärele on nende töid hinnatud akademismile vastanduva modernismi positsioonilt, seda hoolimata asjaolust, et ei Brinkmanni ega [– –] Oskar Sädeki maalid ei vasta otseselt akadeemilise kunsti kaanonitele.”³¹ Minu tähelepanekute järgi algas positsioonisõda 1919. aasta juulis, I eesti kunsti ülevaatenäituselt. Positsioonisõda on peetud seega juba 100 aastat, ilma et oleks saadud või pigem tahetud aru saada vasturääkivuse olemusest. See seisukoht muudab Linda Kaljundi ja Tiina-Mall Kreemi kunstiraamatu krestomaatiliseks. Viimaks ometi üritatakse lõpp teha erinevatele lähtepositsioonidele.

Vabadussõja-teemalise kunsti otsingutele asudes oleks paslik peatuda neil kunstnikel, kes ise osalesid Vabadussõjas. See loetelu ei ole sugugi lühike. Nii kunstiõpetajana töötanud Nikolai Triik kui tema lemmikõpilane Balder Tomasberg osalesid Kalevlaste pataljonis, Eduard Viiralt ja Paul Liivak laiarööpmelise soomusrongi nr. 2 dessantüksuses, Nikolai Kull mereväes, Peet Aren, Herbert Lukk ja Eduard Ahas kooliõpilaste pataljonis, Voldemar Kangro-Pool Kuperjanovi pataljonis. Loetelu võiks vabalt jätkata, et leida sõnaselget kinnitust: eesti kunstnike suhtumine Eesti iseseisvusse ja selle kaitsmisse polnud ükskõikne.

Paraku leidis neidki, kelle suhtumine oli mõnevõrra teistsugune.

Selleks, et hakata murendama seisukohta, justkui saanuks riigi ja kunstnikkonna vastasseis alguse eelkõige Pätsi režiimist 1934. aastal, tuleks pöörduda Vabadussõja aega, 1919. aastasse.

Teatavaks indikaatoriks sai kahe kunstniku hukkumine Vabadussõjas. Esmalt langes 26. jaanuaril 1919 Narva lähedal Nišois Herbert Lukk,³² sellele järgnes 25. märtsil andeka noorkunstniku Balder Tomasbergi hukkumine Petseri lähedal.³³

Kõige kiiremini, juba 28. märtsil 1919, reageeris Balder Tomasbergi hukkamisele Eestimaa Sotsialdemokratilise Ühenduse häälekandja Sotsialdemokraat, millest võib lugeda: „Langenud on jälle üks parematest. Verine sõda on jällegi viinud ühe meist, kellele kuhjasid tulevikulootused! Milline iroonia... vaimlised reamehed istuvad soojadel kohtadel ja toimetavad tähtsates mundrites igapäevaseid enam-vähem tühiseid toiminguid, vereväljal aga varitsevad üks teise järel need, kes on äravalitud tuhandete hulgast, kes ainuüksi kutsutud on kandma meie nime surematusse. Meie noori, vaevalt sirgu ajavat kunsti on tabanud raske löök, juba teine käesoleva sõja jooksul. Enne Herbert Lukk, nüüd Balder Tomasberg. Meie kunstnikkude pere ei ole nii suur, et sarnaseid kaotusi nõrgestamatult võiks kannatada.“ Järelehüüdele on on alla kirjutanud „h-i“.³⁴ Sama teema tõstatati 1957. aastal Rootsi pagulaslehes, milles kirjutati: „Vanu ajalehti sirvides sattusin reale artiklitele kunstnik Balder Tomasbergi puhul, kes langes 1919. a. märtsis Vabadussõjas. Ajakirjanduses tekkis poleemika, kas üks väikerahvas tohib oma väheseid vaimseid jõude sõjarindel ohverdada. Mõisted, mida tookord avaldati, paistavad meile nüüd osalt imelikena.“³⁵ Ja järgneb B. Tomasbergi nekroloogi tsiteerimine 1919. aasta sotside ajalehest. Küllap tekitas toona ja tekitab praegugi küsimusi, miks on Tomasbergi järelehüüde taga pseudonüüm. Eks vist sellepärast, et tegemist on selgelt sõjavastase hoiakuga. Võinuks ju kiruda punaväge, kommuniste, Nõukogude Venemaad, kelle käe läbi sai hukka noor, vaevalt 20-aastane kunstnik. Aga ei: „... vaimlised reamehed istuvad soojadel kohtadel ja toimetavad tähtsates mundrites igapäevaseid enam-vähem tühiseid toiminguid...“ Teravik on suunatud neile. Nemad on vastutavad. See seisukoht on vägagi hämmastav, sest oli ju teada, et Balder Tomasberg läks Vabadussõtta **vabatahtlikult**. Võimalik, et koguni õlg õla kõrval oma õpetaja Nikolai Triigiga. Ta ise on öelnud: „Kas tahate teada, mis eest mina sõidin? Mul ei ole mingit iseäralist omakasulist sihti, mul ei ole ka varandust, mida ma peaksin kaitsma, sest ma olen veel vaesem kui kirikurott. Võitlen rahvaste vaimupimeduse vastu ja

³¹ Sealsamas, lk. 232.

³² Kunstnik Herbert Lukk. – Sotsialdemokraat, 11.02.1919, nr. 34, lk. 2.

³³ A. Vaga. Balder Tomasberg. Read sõjas langenud kunstniku mälestuseks. – Agu 1923, nr. 5, lk. 145.

³⁴ H-i. Balder Tomasberg. – Sotsialdemokraat, 28.03.1919, nr. 71, lk. 3.

³⁵ Fakt. [Voldemar Kures] Mineviku lehekülgedelt. – Stocholms-Tidningen Eestlastele, 2.08.1957, nr. 177, lk. 1.

sõdin Eesti iseseisvuse, Eesti mehe elamisvõimaluse eest. Meile on tarvis jõukaid kodanikke, aga mitte rumalat rahvast ja rikkaid suurnikke.“³⁶ Täna me teame selle salapärase pseudo-nüümi „h-i“ taha varjunud isikut, kes nekroloogile alla kirjutas. Tegemist on kunstnik August Janseni abikaasa Helmiga. Kui 1919. aastal näitas Helmi Jansen varjunime tagant noorele Eesti riigile hambaid, siis punavõimude ajal 1940. aastal midagi säärast ei toimunud. Helmi Jansenist sai punakomissar – Eesti biograafilise andmebaasi järgi oli ta 1940–1941 Tallinna juudi ühispanga komissar.³⁷ Praegu on meil võimalik pikemas perspektiivis ühe või teise tegelase käitumismallidel silma peal hoida alates varjunimedest kuni nõukogude korruga kiire mugandumiseni.

Luki ja Tomasbergi surm võttis ajakirjanduse veergudel tuure üles. Vabas Maas kirjutab Ants Laikmaa, et „ei ole õige ning korras“, kui kunstnikud Triik, Lukk ja Tomasberg tuleliinile saadetakse.³⁸ Kui see oli puhtemotsionaalne, hingevalust vallandunud puhang, siis teistel puhkudel seda öelda ei saa. Odamehes ilmunud August Alle järelehüüe Balder Tomasbergile oli teistsuguse tooniga. Tema võttis sõna isamaa päästmise propaganda vastu, mis noorsugu ohvriks toob.³⁹ Alle edasine käekäik väärib sellest kontekstist lähtuvalt tähelepanu: ta tervitab ajalehes Rahva Häääl 1940. aastal võimule saanud juunivalitsust ja temast saab 1940. aastal punase haridusministeeriumi nõunik.⁴⁰ Edasi kulgeb kõik mööda punavõimude seatud karjääriredelit: ENSV kunstide valitsuse juhataja asetäitja 1941, Nõukogude tagalas 1941–1944, kompartei liige 1942, ENSV Ülemnõukogu presiidiumi liige 1946–1952, EK(b)P KK agitatsiooni ja propaganda osakonna ajakirjandussektori juhataja 1944–1945, ENSV justiitsministri asetäitja 1945–1946.⁴¹

Mais 1919 toimus Tartus Pallase näitus, mille kohta öeldi, et tegemist on Luki ja Tomasbergi leinanäitusega.⁴²

See selleks. Emotsionaalsel pinnal oli kahe lootustandva kunstniku hukkimine võitluses punavägede vastu kahtlemata suur kaotus, ent see, mis edasi toimuma hakkas, pole kuidagi õigustatav.

Haridusministeeriumi kunstiosakonna esimeseks ürituseks oli ülevaatliku kunstinäituse korraldamine senise toodangu paremikust. Rindelt tervislikel põhjustel ära saadetud Nikolai Triik oli asunud ministeeriumi teenistusse ning temal lasus näituse peakorraldaja roll. Ta enda töödest oli näitusele välja pandud 15 taiest, mis oli ühe kunstniku kohta ka maksimaalne lubatud arv. Peale Triigi olid 15 tööga esindatud ka Peet Aren, Paul Burman, Jaan Koort, Ants Laikmaa, Konrad Mägi ja Kristjan Raud. August Jansen jäi 14 tööga napilt nende selja taha. Sõjaväljal hukkunud Herbert Luki ja Balder Tomasbergi töödest oli välja pandud vastavalt 11 ja 15 taiest.⁴³ Turmtuld andsid näituse pihta August Gailit,⁴⁴ August Alle⁴⁵ ja Rasmus Kangro-Pool.⁴⁶

³⁶ A. Vaga. Balder Tomasberg. Read sõjas langenud kunstniku mälestuseks, lk. 145.

³⁷ Eesti Kirjandusmuuseum. Eesti biograafiline andmebaas ISIK. Helmi Jansen. <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=933> (vaadatud 12.04.2019).

³⁸ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani. Stockholm, 1991, lk. 380.

³⁹ A. Alle. J'accuse... – Odamees 1919, nr. 1, lk. 48–49; E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani. Stockholm, 1991, lk. 380.

⁴⁰ J. Valge. Punased. Tallinna Ülikooli Eesti Demograafia Instituut/Rahvusarhiiv, 2014, lk. 20.

⁴¹ Eesti Kirjandusmuuseum. Eesti biograafiline andmebaas ISIK. August Alle. <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=63> (vaadatud 12.04.2019).

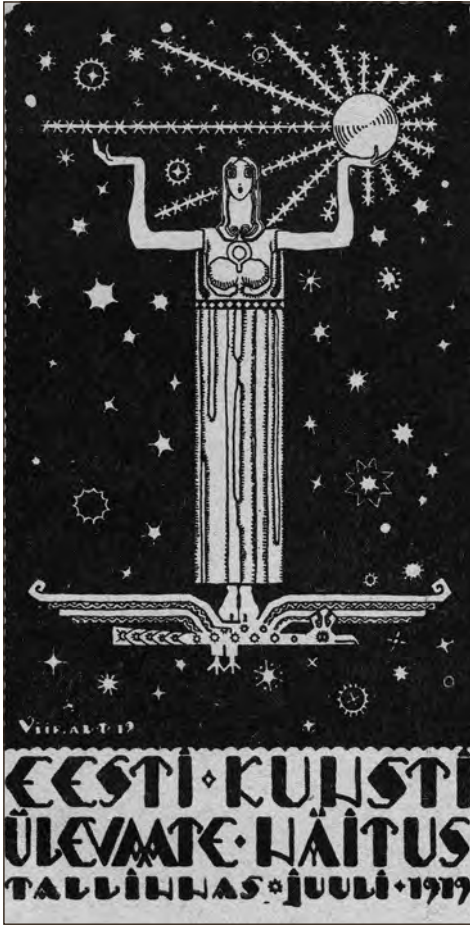
⁴² E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 377.

⁴³ Eesti kunsti ülevaatenäitus Tallinnas. Juuli 1919 [näituse kataloog].

⁴⁴ A. Gailit. Kunstnikkude ülevaatlilik paraad. – Postimees, 19.07.1919, nr. 149, lk. 1–2; 22.07, nr. 151, lk. 1–2; 23.07, nr. 152, lk. 1 ja 24.07, nr. 153, lk. 1.

⁴⁵ A. Alle. Eesti kunsti ülevaate näitus. – Sotsialdemokraat, 19.07.1919, nr. 148, lk. 2; 20.07, nr. 149, lk. 2 ja 22.07, nr. 150, lk. 3.

⁴⁶ R. Kangro-Pool. Eesti kunsti ülevaate näitus 1919. a. – Postimees, 28.07.1919, nr. 156, lk. 5; 2.08, nr. 161, lk. 4.

Eduard Viiralt. Eesti I kunsti ülevaate näituse kataloog. Juuli 1919 ◀◀

August Gailit. Kannustega eriline sõjakorrespondent. Otto Krusteni karikatuurina 1923 ◀

Triigi kui näituse tegeliku korraldaja, kui riigiametniku – „kroonumehe“ – vastu suunati sellel „vahe tõmbamisel“ rünnaku pealööök, jättes ägedushoos tähele panemata isegi asjaolu, kui naeruväärsena pidi kõlama ainuüksi juba tema austamine „vanahärra“ tiitliga – Triik oli saanud alles 35-aastaseks. Aga on’s revolutsioonitegijail tähtis arvestada sääraseid „pisiasju“!⁴⁷

Kuldseks kolmnurgaks kutsutud Laikmaa, Triik, Raud said „ahtraks jäänud vanahärrade“ nimetuse. 28-aastane August Gailit kirjutas neile vihjates Postimehes, et mõndagi meest, keda oleme kujutavas kunstis ülendanud kindraliks, võime nüüd niisama suure südamerahuga alandada reameheks.⁴⁸

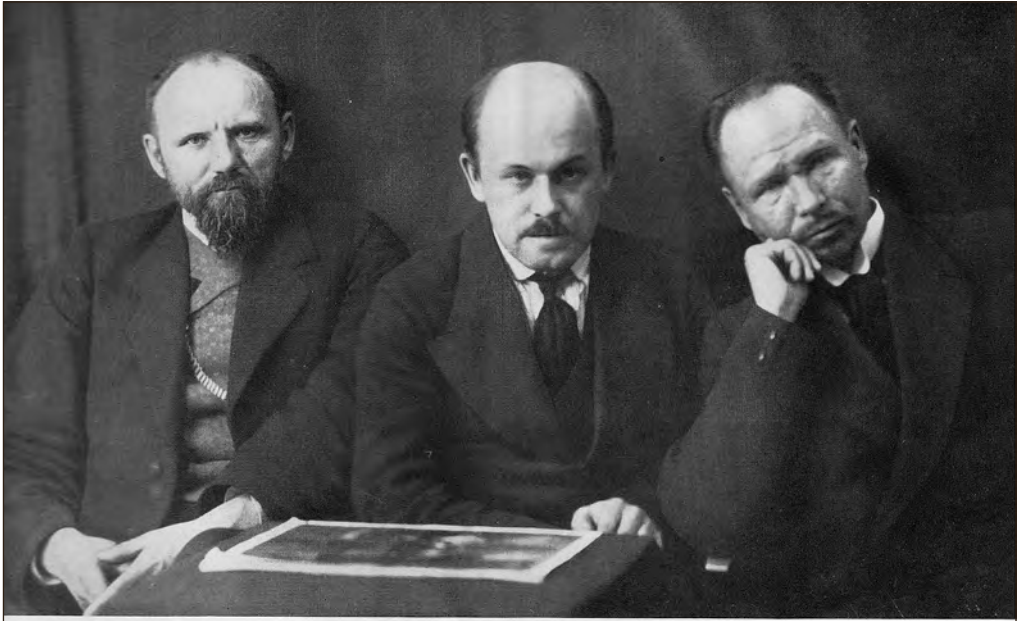
Räige kriitika järel tõmbusid Laikmaa, Triik ja Kristjan Raud oma senises tegevuses tagasi. Nii mõnegi loometegevusse jäi mõneks ajaks tühimik. Kõige raskemalt elas olukorda üle Nikolai Triik. Võimalik, et ta sai varjatud etteheiteid ka Balder Tomasbergi hukkamise pärast. Olid nad ju Vabadussõjas koos Kalevlaste pataljonis – üks õpetaja, teine õpilasena.

Kuigi Balder Tomasberg oli 1919. aastal nii kriitikute kui ka kunstnike jaoks sündmuste keskmes, ei jäänud see nii kuigi kauaks. Alfred Vaga on sunnitud 1923. aastal nentima: „[– – –] kuigi meid B. Tomasbergi surmast ainult vaevalt neli aastat lahutab, näib ununenud olevat nii kunstniku nimi kui ka tema väärtuslik toodang.“⁴⁹ Balder Tomasbergi hukkamine sai

⁴⁷ A. Vaga. Nikolai Triik. Tartu, 1939, lk. 66.

⁴⁸ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 377.

⁴⁹ A. Vaga. Balder Tomasberg. Read sõjas langenud kunstniku mälestuseks. – Agu 1923, nr. 5, lk. 143.

„Kuldne kolmnurk“ — Ants Laikmaa, Nikolai Triik ja Kristjan Raud — 1914. aastal.
Les peintres A. Laikmaa, N. Triik et K. Raud en 1914.

Eesti kunstikriitika järgi ülespuhutud võimetega pseudosuurused, ahtraks jäänud vanahärrad. A. Vaga. Nikolai Triik. 1939, lk. 66

kunstnikkonnale ja kultuuriinimestele vahendiks, mille kaudu hakati endale välja kaupleva Vabadussõjas erioigusi. Eesti kirjanike I kongressil 6.–7. septembril 1919 Tallinnas läks käiku August Gailiti algatus loovintelligentsi sõjaväest vabastamise küsimuses.⁵⁰ Eks seegi ole kõnekas, et Vabadussõtta läinud naised ja kooliõpilased ei peetud nii väärtuslikeks kui loovintelligentsi. Mille poolest oli nende elu vähem väärtuslik? Paistab, et see erioiguste pressimine kukkus siiski läbi. 15. septembril kirjutab Adson Tuglasele, et Ado Vabbe, Aleksander Mülber, Otto Krusten, Roman Espenberg ja August Alle ei ole pikendust saanud.⁵¹

Ent tagasi tüli tekitanud esimese kunstinäituse juurde.

August Alle andis 1924. aastal Loomingus tolele I Eesti kunstinäituse kriitikatuulele oma poolse selgituse: „Sellel mahategemisel olid ka omad põhjused: juba näituse korraldamise ajal tuli ette kokkupõrkeid ja hõõrumisi vanema ja noorema kunstnikkude põlve edustajate vahel. Siis otsustasime meie August Gailitiga „realiteedist kõrvalekaldumise ja looduse antud vormide deformeerimise“ nimel mõned kunstikindralid reameesteks lüüa, et sellega uuele kunstivoolule kaasa aidata oma eluõigust võita, kuna ta meie kirjanduses oli end juba maksma pannud. Et Triikile ja veel mõnele teisele sai selle juures ülekohut teht, on ka fakt. Isegi see tilluke revolutsioon meie kujutavas kunstis valitsevate veendumuste ja vaadete vastu nõudis omi ohvreid.“⁵²

Uue kunstivoolu esindaja oli Ado Vabbe, kellele Gailit ja tema kambajõmmid küünarnukikidega teed rajasid. Samas jäi noor ja andekas Eduard Viiralt tähelepanuta, temale polnud ette nähtud sillutatud teed. Tema oli sõjatandril ja see polnud vähemasti Gailiti silmis mitte kõige õigem koht loovinimesele. Tänavakraadelikus argoos öeldes oli tegemist kõige ehtsama

⁵⁰ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 380.

⁵¹ A. Eelmäe (kommenteerinud). A. Adsoni ja F. Tuglase kirjavahetus. – Keel ja Kirjandus 1991, nr. 2, lk. 110, <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:194909/142996/page/52> (vaadatud 21.04.2019).

⁵² A. Alle. Kunsti kriisist ja kunsti kriitikast. – Looming 1924, nr. 10, lk. 800.

kambakaga, mille korraldasid 1919. aastal kunstiarvustajad. Kunsti hindamisel oli selline asi justkui igati loomulik, milles ei nähtud midagi taunimisväärtset. Ado Vabbele oli selline esiletõstmine justkui dopinguks, mis andis veelgi suurema tõuke tema möllumeelsusele, mis päädis ääretult inetu ja igakülgsest hukkamõistu vääriva skandaaliga 1921. aastal Vanemuises. Tegelikult sai just 1919. aastast ja sellele järgnenust alguse akadeemilise kunsti ja modernismi vastasseis, mille risttulle jäi ühtaegu ka batalistika.

Toimunu oli vastukarva nii mõnelegi loomeinimesele. 1925. aastal Kultuurkapitali loomise puhul sõna võtnud A. H. Tammsaarel on mees 1919. aastal avaldatud seisukohad: „Kunstis ei armastata enam niipalju kindraleid kui reamehi, aina reamehi. Igast kindralist püüame maksu mis maksab lihtsõduri teha. Ikka enam ja enam kaldume demokraatliku keskpärase austamise poole.“⁵³

Tartu boheemlastel jätkus, nagu Herbert Salu on kirjutanud, raha kohvikuis ja ajaviitelo-kaalides istumiseks, isegi pillavalt välja andmiseks. Selliselt elavad boheemlased olid tugevas kontrastis rahva seas valitseva raske meeleoluga, Tartusse saabuvate langenute ja haavatute transportidega [– –].⁵⁴ „Kunstiboheemlaste käitumine ja ülesastumised tekitasid võõrastust, vaenulikkustki nende vastu.“⁵⁵

Vastuolus pooled jõudsid kokkupõrkeni 26. novembril 1919 Vanemuise teatris, kuigi skandaali eest oli hoiatatud ja politsei korrapidajad välja saatnud.⁵⁶ Boheemlaste eestvedajaks oli August Gailit.⁵⁷

Kokkupõrke õhtul oli Vanemuises soome-rootsi tantsukunstnike paruness Maggie (Margarita Maria) Gripenbergi ja Onni Gabrieli (Hedbergi) plastikaesinemine, mille sissetulek pidi minema Eesti Rahva Muuseumile.⁵⁸

Kava teise osa alguses visati lavale mädamune, mõned esinejate pihta. Rahurikkujatest võeti esimesena fuajees kinni Ado Vabbe ja hakati omakohut rakendama. Miilitsa jaoskonnaülema vahelesekkumisel ja publiku nõudel viidi ta saali tagasi ja pandi näitelavale seisma. [– –] Publik ajas saalist välja August Alle.⁵⁹ Aravereline, kuid samas üks otsesõnu sigaduste initsiaatoreid August Gailit puges puhkenud pahameeletormi eest Vanemuise WC akna kaudu. Pätitempe teinud seltskonna kaitseks astus välja Friedebert Tuglas.⁶⁰

Mõttevahetused skandaali üle jäid pikalt kestma. Karl August Hindrey deklareeris selgelt, et ta ei poolda kultuuritrit kritiseerivat ülesastumist.⁶¹ Kurb, et selline määratud plekk Tuglase revääri märgistama jäi. Vahel on parem vaikida kui valida skandalistide seltskond.

3. detsembril kirjutab siluvalt või hoopis ironiseerivalt Postimees: „Keegi ei oleks pruukinud oma tuju rikkuda, kui üks sarnane anderikas mees, nagu seda Vabbe on, keskpärasest Gripenbergi välja ei kannatanud.“⁶² Heili Reinart on Postimehes avaldanud kirjutisi, mis paeluvad faktitäpsuse, analüüsi ja uudsusega. Hiljuti ilmus tema sulest artikkel „Ajaloonaime: Tuglas, Gailit ja teised haritlased korraldasid soome tantsijanna Maggie Gripenbergi etenduse ajal Tartus tõelise lööma“. Lisaks ERM-i tuluõhtule oli üritus mõeldud ka austusavaldusena Soomele nende mitmekülgse abi eest Vabadussõjas. Henrik Visnapuu sõnade

⁵³ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 403.

⁵⁴ H. Salu. Kihutav troika. Esseid kirjandusest. Stockholm, 1984. lk. 75.

⁵⁵ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 408.

⁵⁶ Skandaal Vanemuises. – Päevaleht, 28.11.1919, nr. 261, lk. 1; E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 408.

⁵⁷ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 408.

⁵⁸ Skandaal Gripenbergi tantsuõhtul „Wanemuises“. – Sotsialdemokraat, 28.11.1919, nr. 260, lk. 3. Sotsiaaldemokraatide ajaleht positsioneeris algusest peale skandaalitsejate poolele, püüdes näidata huliganitsejaid kannatanute rollis.

⁵⁹ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 409.

⁶⁰ F. Tuglas. Kurvad veerud. – Postimees, 4.12.1919, nr. 268, lk. 1.

⁶¹ Hoiu Ronk: Mõisted segi. – Päevaleht, 2.12.1919; E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 409.

⁶² E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 409.

järgi vilistanud tema kõrval ka Tuglas, kuid suuga, ilma vileta. Nagu nähtub, oli tantsijanna Maggie Gripenberg tuntud ka pärast inetut intsidenti Eestis, 1932. aastal sai temast hinnatud tantsupedagoog.⁶³

Kui Eino Leino mais 1921 Tartut külastab, annavad noored kirjanikud ja kunstnikud omapoolseid selgitusi. „[– – –] Põhjused olnud hoopis kohalikud. Neist mainiti ennekõike noorte kunstnike opositsiooni kehtivate olude ja valitsevate maitse-suundade vastu, samuti ümbritseva ühiskonna üleolevat ning kitsarinnalist suhtumist kõigesse nooresse ja andekasse, mis nende kunstis endale teed otsib.“⁶⁴

Kes oli August Gailit, see kunstimaailma raputanud mees, kelle sepitsused, avantüürid, skandaalid ja muud selliste negatiivsete ilmingute järelkaja jõudis isegi üle riigipiiri? Eduard Laugaste on tema kohta kirjutanud: „Vabadussõja ajal Gailit ja Roht olid sunnitud astuma sõjaväeteenistusse, kus nad said ajalehtede sõjakirjasaatjaiks. Roht oli ohvitser, Gailit aga reamees. See ei olevat viimasele meeldinud ja ta pole tahtnud sõdurisinelit selga tõmmata. Nii olevat ta käinud siis triibulis pükstes, lillades sokes ja lakk-kingis. Et ebameeldivast olukorrast pääseda, haudunud ta Werneris ideed ja leidnudki: sõjakirjasaatja pole ei reamees ega ohvitser, ta on seisus omaette, on eriülesannetega ja peab teistest erineva.“⁶⁵ Rasmus Kangro-Pool, kelle juures Gailit Tartus allüürnikuna elas, kirjutas tema kohta aastaid hiljem: „Mäletatavasti ei olnud ta julguselt ka esmajärguline mees.“⁶⁶

Ausalt öeldes on tülgastav lugeda Rasmus Kangro-Pooli mälestusi 1919. aastast. Seal kirjeldatakse, kuidas August Gailit oli endale välja võidelnud Vabadussõjas hukkunute matu-setalituste korraldamise. Pikal kõrendil, nagu Gailit oli, õnnestunud manada näole tõsine ilme matuserongkäigu ja -talituse ajaks, mis teinud Werneris seltskonnale palju nalja. Need read on Rasmus Kangro-Pool kirja pannud 1937. aastal, Pätsu režiimi ajal, vaikival ajalul. Parafraseerides ühte tänapäeva poliitikut: „Kui see on vaikiv ajastu, siis selles tahaks elada!“ Tundub, et kunstnikkond on utreerinud vaikiva ajastu olukirjeldustega. Mitte mingit karmust, suu kinnitoppimist pole kuskilt otsast märgata. Ühel järgneval ajalul oleks selline ilkumine lõppenud GULAG-iga. 1937. aastal, Pätsu režiimi tingimustes ei kaasnud Eesti Vabariigis sellega midagi, isegi mitte kergemaid komplikatsioone.

Kes siis oli see käremeelne seltskond, kes teiste inimeste tundeid togides püüdis peale suruda oma nägemust? Nad justkui seadsid endid kõrgemale valisevaist poliitikuist, justkui distantseerusid poliitikast. Aga kas see ikka oli nii? Herbert Salu kirjutab: „Boheemlased kui „moodsad inimesed“ olid omaks võtnud materialistliku maailmavaate, mitmed kuulusid poliitiliselt sotsialistide-revolutsionääride või sotsiaaldemokraatide hulka, usule ja kirikule vaatasid nad ülevalt alla. Kodanlus ja „seltskonnadaamid“ olid endastmõistetavalt vanamoelised ja ajast maha jäänud.“⁶⁷ Justkui eelneva kinnituseks olgu märgitud, et 7. ja 8. augustil [1919] toimus just nimelt ajalehe Sotsiaaldemokraat toimetuses esimene eesti kujutavate kunstnikkude kongress.⁶⁸ Raske uskuda, et koht oli juhuslik valik. Kongressist võttis osa 24 hääleõigusega kunstnikku ning 10 kunstiharrastajat ja kirjanikku.⁶⁹ Aktiivsemad organiseerijad olid varasemastki tuntud mehed – August Jansen ja Ado Vabbe. Kongressi juhatajaks valiti kunstikriitik Rasmus Kangro-Pool.⁷⁰ Ehk siit tulekski otsida vastust küsimusele, miks mõnele

⁶³ H. Reinart. Ajaloonaine: Tuglas, Gailit ja teised haritlased korraldasid soome tantsijanna Maggie Gripenbergi etenduse ajal Tartus tõelise lööma. – Postimees, 31.03.2020 (digileht).

⁶⁴ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 408–409.

⁶⁵ E. Laugaste. Eesti kirjandus karikatuuris. – Akadeemilise Kirjandusühingu toimetised nr. 14. Tartu, 1939, lk. 91; R. Kangro-Pool. Piasjasu suures elus. – Nädal Pildis 1937, nr. 7, lk. 162.

⁶⁶ R. Kangro-Pool. Piasjasu suures elus, lk. 162.

⁶⁷ H. Salu. Kihutav troika. Endeid kirjandusest. Stockholm, 1984. lk. 122.

⁶⁸ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 403.

⁶⁹ Esimene Eesti kujutavate kunstnikkude kongress 7.– 9. aug. 1919 ajalehe „Sotsiaaldemokraadi“ ruumis. – Sotsiaaldemokraat, 13.08.1919, nr. 169, lk. 3.

⁷⁰ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani, lk. 403–404.

istub paremini punavärv, mõnele sini-must-valge kombinatsioon. Tegemist on mõistagi maitse küsimusega ja maitse üle ei vaielda. Selle üle kakeldakse. Ja seda kaklust on vedanud 1919. aastast kunstiuuenduslikud propagandistid. Kui propagandamasin on käima lükatud, siis seda enam kergelt pidama ei saa. Vabadussõja temaatika käsitlemisel oli tubliks hooandjaks pool sajandit kestnud nõukogude võim, mille ajal nopiti hoolsalt välja ja söödeti ette sobivaid tsitaate vasakpoolsusest tiinetelt eestiaegetelt kunstikriitikutelt.

Vabadussõja-teemalisi pilte, kunsti, pärineb juba sõjaajast. Sellest annab ülevaate Laidoneri muuseumi 2016. aasta kalender,⁷¹ millest võib leida selliste kunstnike töid nagu Eduard Viiralt, Peet Aren, Balder Tomasberg, Henrik Olvi jt.

Ent sõjaolude kohapealseks viljakamaks visandajaks oli arvatavasti Voldemar Kangro-Pool. Nimetagem tema töid:

- Kolm kaitseliitlast. Voldemar Kangro-Pool. Akvarell. (EVS-I⁷², 1937, lk. 192; 1997-I, lk. 200; VSM⁷³ juht 1926, lk. 32.)
- Kaitseliitlased sõjavange viimas. Voldemar Kangro-Pool. Akvarell. (Sõdur 1924, nr. 1, lk. 3.)
- 2-se rügemendi 2-se pataljoni staabi ja ambulantsi asukoht. 1919. a. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. (VSM juht, lk. 32; VSM juht 1926, lk. 33.)
- Borovtsõi küla. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. (VSM juht, lk. 32; VSM juht 1926, lk. 33.)
- 2. suurtükiväepolgu 7. patarei (Kuperjanovi partisanide patarei) rännakul. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. 7. IV 1919. (EVS-I, 1937, lk. 407; 1997-I, lk. 429; Vabadussõja Tähistel 1939, nr. 1, lk. 11.)
- Kuperjanovi partisanide patarei tulepositsioonil. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. (Vabadussõja Tähistel 1939, nr. 11, esikaas.)
- Partisanide pataljoni kuulipildur. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus natuurist. (VSM juht, lk. 7; VSM juht 1926, lk. 7.)
- Öine kahurvõitlus Petseri all. Voldemar Kangro-Pool. Akvarellmaal natuurist. (VSM juht 1926, lk. 7.)

Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. 2. suurtükiväe 7. patarei (Kuperjanovi partisanide patarei) rännakul. 7. IV 1919. EVS 1, 1937, lk. 407

⁷¹ Sõda Vabadussõjas võidelnud kunstnike loomingus. Eesti Sõjamuuseum. Kalender 2016.

⁷² Eesti Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1937 ja 1939 ning 1997.

⁷³ Vabadussõja Muuseum.

- Leitnant Unt. Kuperjanovi Partisanide pataljoni ülem Borovtsoi külas 7. IV 1919. a. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus natuurist. 1919. (VSM juht, lk. 25; VSM juht 1926, lk. 26.)
- Partisanide patarei Borovtsoi juures 7. IV. 1919. a. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. I, II, III. 1919. (VSM juht, lk. 25; VSM juht 1926, lk. 26.)
- Partisan Ratasepp. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. (VSM juht, lk. 7; VSM juht 1926, lk. 7.)
- Kapten Poopuu. [Soomusrongi divisjoni Staabi ülem.] Valgas 2. IV. 1919. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus natuurist. 1919. (VSM juht, lk. 26; VSM juht 1926, lk. 27.)
- Partisan kapten Kuslap. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus natuurist. 1919. (VSM juht, lk. 26; VSM juht 1926, lk. 27.)
- Partisanide ratsaluuraja. Košeljahas Petserimaal 5. IV. 1919. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. 1919. (VSM juht, lk. 26; VSM juht 1926, lk. 27.)
- Partisan Einsild. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. (VSM juht 1926, lk. 27.)
- 7-da polgu ratsaluuraja. 8. IV. 1919 Borovtsois. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. (VSM juht, lk. 26; VSM juht 1926, lk. 27.)
- Leitnant Riives, Kuperjanovi Partisanide pataljoni adjutant. 8. IV. 1919 Borovtsois. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus natuurist. (VSM juht, lk. 26; VSM juht 1926, lk. 27.)
- Dr. H. Kurba. Kuperjanovi Partisanide pataljoni arst. 8. IV. 1919 Borovtsois. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus natuurist. (VSM juht, lk. 26; VSM juht 1926, lk. 27.)
- Meie positsioonid Petserimaal Košeljaha ja Vašina Gora ümbruses 5. IV. 1919. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. I, II. (VSM juht, lk. 26; VSM juht 1926, lk. 27.)
- Pataljoni staap Petserimaal veebruaris 1919. a. Voldemar Kangro-Pool. Tušijoonistus. (VSM juht, lk. 33.)
- 2-se rügemendi 2-se pataljoni staap, 1919. a. Voldemar Kangro-Pool. Akvarellmaal. (VSM juht 1926, lk. 33.)
- Soomusrong nr. 2 vagunis Košeljaha jaamas 5. III. 1919. a. Voldemar Kangro-Pool. Tušijoonistus. (VSM juht, lk. 33.)
- Grupp sõdureid. Voldemar Kangro-Pool. Joonistus. (VSM juht 1926, lk. 7.)

Voldemar Kangro-Pooli 23 teadaoleva taiese esiletoomine peaks olema paras nüke kunstiajaloolastele, kelle teadvuses figureerivad ikka millegipärast kaks nime – Maksolly ja Vihvelin. Justkui Vabadussõja käsitlus oleks lasunud vaid nende õlul. Paraku ei tohtinud Voldemar Kangro-Pooli aadressil midagi öelda, sest juhtumisi on tegu kunstikriitik Rasmus Kangro-Pooli vennaga. Samas ei leia ühestki kunstiraamatust ühtegi lausejuppi, et tegemist oli väga viljaka Vabadussõja käsitlejaga. Tõsi, suurem osa neist töödest läks tuleroaks, kuid ajakirjandusest ja mitmest raamatust leiab hea tahtmise korral piisavalt reproduktioone. Kuulsaim neist on ilmselt „2. suurtükiväepolgu 7. patarei (Kuperjanovi partisanide patarei) rännakul“. Ehkki pole teada, et Voldemar Kangro-Pool oleks osalenud mõnel hilisemal Vabadussõja-temalisel konkursil, on tema panus selletagi mõjus ja märkimisväärne.

Vahetult Vabadussõja-järgse perioodi batalistika esindajaks tuleb lugeda Jüri Riisi, kes on tänapäeva kunstiajaloolastele järjekordselt tundmatu kuju. Seda ilmselt seetõttu, et ta lahkus juba 1926. aastal jäädavalt Eestist USA-sse. Jüri Riis sündis 1893 Pärnumaal Toris. Oma esimese hariduse kunstialal sai ta Pärnus populaarse maalikunstniku Rudolf Leppiku juures. 1913 lõpetas ta Peterburi Keiserliku Kunstide Edendamise Kooli, kus õppis eriklassides graafikat, loomade joonistamist ja kompositsiooni.⁷⁴ Esimese maailmasõja tegi ta kaasa Vene sõjaväes. Pääsenud tagasi kodumaale, osales Vabadussõjas 9. polgu koosseisus kuni Riia lahinguteni. Hiljem töötas ta Vabadussõja Muuseumi sisustamisel ja väljapanekute korraldamisel Tallinnas, maalides samal ajal muuseumi jaoks portreesid ka Vabadussõja kangelastest, nagu kindral E. Põdderist jt., ning lahingustseene 9. polgu sõjakäigust. Pärast seda töötas ta joonistusõpetajana Pärnu Tütarlaste Gümnaasiumis ja Kaubanduskoolis, seejärel Paldiski

⁷⁴ TLA.884.10.1452, lk. 18. – Harjumaal töötanud õpetajate teenistustoimikud. Riis, Jüri. 1918–1922.

Jüri Riis. Tempera-akvarell. Meie dessant Luuga jõesuus mais 1919. a. Repro

Gümnaasiumis. Eduka pedagoogilise töö tõttu kutsuti ta Rakvere Õpetajate Seminari õppejõuks. 1926 emigreerus USA-sse Detroiti. Hiljem siirdus New Yorki, asudes tööle kunstiala juhatajana Old Forge'i Enchanted Forestsis, mis sarnanes Disneylandi muinasjutumaaga. Jüri Riis suri New Yorgis 1961. aastal.⁷⁵

Siinkohal Jüri Riisi tööde loetelu:

- Vabadussõjaegne III diviisi ülem kindral-majoor E. Pödder. Jüri Riis. Õlimaal. 75 x 100 cm. 1925. (VSM juht, lk. 5; VSM juht 1926, lk. 5. Hind 10000 marka. RA, ERA.1962.1.29, l. 9.)
- Oberst Hans Kalm. Soome abivägede *Põhjapöegade* rügemendi ülem. Jüri Riis. Koloreeritud joonistus. (VSM juht, lk. 34.)
- Eesti ja Inglise ühendatud laevastik pommitab Krasnaja Gorkat. Jüri Riis. Õlimaal. POSTKAART. (M. S. erakogu) [„Halli hobuse” maanina pommitamine meie ja Inglise laevastiku poolt 1919. a. oktoobris.] (VSM juht, lk. 7; Kaitse Kodu 1929, nr. 41, lk. 1097. Hind 7000 krooni. Makstud J. Riisile Õpetajate Seminar. Vabadussõja Muuseum 30.03.1925. – RA, ERA.1962.1.16.)
- Leitnant J. Kuperjanov. Jüri Riis. Pastell. (Sõdur 1924, nr. 10, lk. 6; Vabadussõja Tähistel 1938, nr. 5 (mai), lk. 149. Hind 5500 marka (koos raami ja klaasiga). Makstud J. Riisile, kunstnik. Vabadussõja Muuseum 27.09.1922. – RA, ERA.1962.1.26, l. 56.)
- Kapten A. Irve portree. Jüri Riis. Temperamaal. 1922. (Sõdur 1924, nr. 10, lk. 6. Hind 5500 marka (koos raami ja klaasiga). Makstud J. Riisile, kunstnik. Vabadussõja Muuseum 27.09.1922. – RA, ERA.1962.1.26, l. 55; VSM juht 1926, lk. 33.)
- Kapten A. Irv. Soomusrongi juures, Vabadussõja alul. Jüri Riis. Tempera-akvarellmaal. (VSM juht, lk. 36.)
- Dubrovka liin. Meie kaitsepositsioon Narva rindel kaitselahingute ajal 1919. a. lõpul. Jüri Riis. Tempera-akvarell. 60 x 130 cm. 1925. Muuseumis arvel: Meie seisukohad Dubrovka liinil. (RA, ERA.1962.1.20, lk. 98; Vabadussõja Tähistel 1940, nr. 2 (veebruar), lk. 75;

⁷⁵ Vaba Eesti Sõna (New York, USA), 1961, 6.04, nr. 14, lk. 12; 13.04., nr. 15, lk. 12; M. Jaksi. 120 aastat Jüri Riisi sünnist. – Maaleht, 14.06.2013. <http://maaleht.delfi.ee/news/eestielu/arhiiv/120-aastat-juri-riisi-sunnist?id=66283994> (vaadatud 23.04.2019).

- VSM juht, lk. 34; VSM juht 1926, lk. 45. Hind 7500 marka. Makstud Jüri Riisile Rakvere Õpetajate Seminar Vabadussõja Muuseum 21.12.1925. – RA, ERA.1962.1.17, l. 57.)
- Lemsalu lahing [9. jalaväerügemendi võitlus Landesswehri Baldaschi talu juures 20. VI. 1919]. Jüri Riis. Temperamaal. 68 x 94 cm. 1922. (RA, ERA.1962.1.20, lk. 98; VSM juht, lk. 6; Sõdur 1933, nr. 7/8, lk. 245. Hind 5000 marka. Makstud J. Riisile, Tallinn, Viru t. 20-8. Vabadussõja Muuseum 07.12.1922. – RA, ERA.1962.1.26, l. 103; VSM juht 1926, lk. 6; Kaitse Kodu 1936, nr. 13-14, lk. 405.)
 - Dessant Luuga jõesuhu. Jüri Riis. Tempera-akvarellmaal. 100 x 200 cm. 1925. (RA, ERA.1962.1.20, lk. 98; VSM juht, lk. 6; Postimees, 16.05.1929, nr. 131, lk. 5. Hind 13000 marka. Makstud Jüri Riisile Rakvere Õpetajate Seminar Vabadussõja Muuseum 21.08.1925. – RA, ERA.1962.1.17, l. 36; VSM juht 1926, lk. 6.) Postimehes ekslikult autoriks M. Maksolly. (Kaitse Kodu 1928, nr. 3, lk. 163.) [Vabadussõja Muuseumi kogu] POSTKAART.
 - Lahing Krasnaja Gorka all. [Eesti-inglise laevastik võitluses Vene kindlusega 1919.] Jüri Riis. Õlimaal. 60 x 140 cm. 1925. (RA, ERA.1962.1.20, lk. 98; VSM juht 1926, lk. 7.)
 - Kindralstaabi kindral-major A. Larka. Jüri Riis. Pastellmaal. (VSM juht, lk. 5; VSM juht 1926, lk. 5. Hind 7500 marka (koos raami ja klaasiga). Makstud J. Riisile, kunstnik. Vabadussõja Muuseum 27.09.1922. – RA, ERA.1962.1.26, l. 54.)

Koos sõjaväelaste portreedega 11 taiest, millest pooled kujutavad sõjastseene. Jüri Riisi puhul tuleb esile tõsta, et ehkki ta lahkus juba 1926. aastal Ameerikasse, peeti vääriliseks kaks tema pilti – „Lahing Krasnaja Gorka all“ ja „Dessant Luuga jõesuhu“ – paigutada piltpostkaartidele.

Need on kunstnikud, keda pole seostatud Vabadussõja kunstiga, Jüri Riisi isegi mitte kunstnikuna.

Vabadussõja Muuseumi esimene näitus valmis 24. veebruariks 1922.⁷⁶ Pole teada, kas ja kui palju sellel Vabadussõja kunsti eksponeeriti.

Mõnda aega valitses Vabadussõja teema käsitlemisel kunstiringkondades vaikus, kuni 1923. aastal saabus Eestisse Maximilian Maksolly (kodanikunimega Feichter), kes oli sündinud tegelikult 19. augustil 1880. aastal Tallinnas.⁷⁷ Seda kinnitab ka Oleviste kiriku I pihtkonna personaalraamat, milles on kirjas, et Ludvig ja Marie Feichteril on sündinud poeg 19. detsembril 1880 (vana kalendri järgi 14. detsembril), kellele sai nimeks Maximilian Heinrich.⁷⁸ Paljud käsitlused pakuvad tema sünniaastaks 1884,⁷⁹ paraku ka soliidseid teatme- ja kunstilased väljaanded.⁸⁰

Maksolly omandas kunstihariduse Peterburis A. Stieglitzi kunsttööstuskoolis, mille lõpetas 1909. aastal. Eestisse naasnud, asus aktiivselt kunstielus osalema. Ta astus 1926 Eesti Kunstnike Liitu (EKL). Valitsuse ringkondades hinnati akadeemilist realismi,⁸¹ mille viljelejaks võib lugeda ka Maksollyt. Ainsa kunstnikuna lülitus ta Vabadussõja temaatikat käsitlevale kunstikonkursile, mille riik 1926. aastal välja kuulutas.⁸² Maksolly osalemine ajas

⁷⁶ M. Reintam. Sõjamuuseumiks kasvamine. – Muuseum 2014, nr. 1, lk. 44.

⁷⁷ Tallinna Adressbüroo. Feichter, Maximilian Ludvigi p. – TLA.1376.1.47. Theodor Luts, kes tundis Maximilian Maksollyt Rio de Janeiro, märgib tema sünniaastaks samuti 1880. T. Luts. Suri kunstnik Maximilian Maksolly. – Vaba Eesti Sõna, nr. 44, 31.10.1968.

⁷⁸ TLA.236.2.25, l. 555–556 (kaader 245). – Tallinna Oleviste kiriku I pihtkonna personaalraamat.

⁷⁹ K. Arjakas. 23. ja 24. veebruar 1918: kuidas iseseisvust kuulutati. – Postimees, 23.02.2008; J. Tamm. Eesti riigi rajamise ettevalmistamine polnud ühe mehe, ammugi veel Konstantin Pätsi, ettevõtmine. – Päevaleht, 18.01.2017.

⁸⁰ Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn, 1996, lk. 292; Sellest, mida siin ei ole. – Estonica. Entsüklopeedia Eestist. – http://www.estonica.org/et/Kultuur/Kunst/Sellest_mida_siin_ei_ole/ (vaadatud 13.11.2019); Eesti entsüklopeedia, 6. köide. Tallinn, 1995, lk. 134; Eesti elulood, 14. köide. Tallinn, 2000, lk. 272.

⁸¹ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaal II. 1920. aastast 1940. aasta suveni. Stockholm, 1996, lk. 18.

⁸² Kujutatav kunst rahva ja kaitseväe kasvatusvahendiks. – Päevaleht, 14.04.1926, nr. 98, lk. 3.

nii mõnegi kunstikriitiku karva turri. Igor Kopõtin on nimetanud kunstnikkonna suhtumist lausa mõnitavaks.⁸³ Ent oli ka teistsuguseid arvamusi, kusjuures sugugi mitte kunstikaugetest ringkondadest, vaid lausa selle seest. Graafik, maalikunstnik ja literaat Märt Laarman ei hoia end tagasi: „Äsja lõpnud Eesti Kunstnikkude Liidu IV järjekorraline kunstinäitus väärrib muuseas äramärkimist seetõttu, et vast esimest korda Eesti kunstinäitustel olid välja pandud mõned pildid meie Vabadussõja päevilt. Eriti kõitsid kõikide näituselkäijate tähelepanu andeka kunstniku M. Maksolly suured battail-pildid. Tema pintslilt on juba varemalt tulnud mitmed hästiõnnestud portreed meie Vabadussõja silmapaistvamaist tegelastest (Ülemjuhataja kindral J. Laidoner, kolonel K. Parts, kapten A. Irv j. t.), mis kaunistavad Sõjamuuseumi ja jätavad meie tulevastele põlvetele tähtsamate kangelaste loomutruud kujutised. See virtuooslik meister alustas seeria Vabadussõja pilte kahe suurema teosega – „Tapa vallutamine meie soomusrongide poolt 9.I.19“ ja „Lahing Paju mõisa väljal 29.I.19 Kuperjanovi Partisanide pataljoni ja Läti kommunistlike polkude vahel“.⁸⁴ Hinnang kunstiringkondade toonasele hoiakule on kokku võetud sel viisil: „Kunst kunsti pärast – missugune seisukoht on teatavates kunstiringkondades seni valitsenud, rahvuslise vaimu ignoreerimine, rahvuslisest elust ja ajaloolistest teemidest kõrvalehoidmine – see ei ole küllalt õige suhtumine uue rahvuslise vaimuga ja Eesti omapärasuse, vaimlise iseseisvuse poole püüdva kultuuriga.“⁸⁵ Tuleb märkida, et Maximilian Maksolly valis tagatipuks ka „vale“ kunstnike organisatsiooni. Eesti Kunstnikkude Liit (asutatud 1923) oli Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskuhisusest (asutatud 1922) lahkunud seltskond, mis koondas akadeemilise realismi voolu poole hoidvaid kunstnikke.⁸⁶ Siinkohal vajaks selgitamist, miks batalistikas taheti näha akadeemilist realismi. Tollal ei olnud vahendeid, mille kaudu edasi anda sõjasündmusi. Foto oli staatiline, filmikunst alles lapsekingades. Ei jäänudki muud võimalust kui toimunud kunstiteoste kaudu visualiseerida. Eriti loodeti maalides näha dünaamikat. Sestap ka nõuded kujutada toimunud võimalikult täpselt. Maksolly tabas väga hästi neid soove ja võitis sellega nii tellijate kui ka – mis seal salata – rahvahulkade südame. Postkaardina ilmunud „Paju lahing“ ja „Need, kes vabastasid isamaa“ (esineb ka nime all „Kolm põlvkonda“) olid hinnatumad. Viimasena mainitud postkaardist ilmus 1987. aastal taastrükk ning sellelgi oli märkimisväärne menu.

Ent andkem sõna ka vastaspoolele. Rasmus Kangro-Pool annab ülevaate kunstiaastast 1927. Muu hulgas jõuab ta ka Eesti Kunstnike Liidu viie aasta tähistamise juubelinäituseni ja leiab, et näitusel, kus esines 36 kunstnikku 166 teosega, on tuimuse pitsat küljes. Ent kui ette võetakse Maksolly, siis kriitikal koloriiti jätkub, ehkki muidu olnud näitus tagasihoidlik. „Imestan, et kui võetakse ette portree, siis võidakse sattuda nii plakaatlikule libedale teele kui Maksolly. Magus kui vesi ja viksit. Maksolly oli annud muide ka kaks representatsiooniportreed – Aino Tamme ja kindral Laidoneri. Missugune edev kompositsioon ja lihavõttemunalik kirevus, mäherdune elutu käsi kindralil, millised nuku jalad, millel keegi ei saa seista?! Yldse mitte tolligi meie vabadussõja ülemjuhatajast.“⁸⁷ Olgu siinkohal tähendatud ka see, kuidas publik külastustega näitusi hindas: EKKKY – 1150 täisealist; EKL – 1000; Pallas – 700, mis teeb kokku 2850.⁸⁸ „Tagasihoidliku koloriidiga“ Eesti Kunstnike Liidu näitus platseeerus igati väärrikale teisele kohale, hoolimata kunstikriitikast. Ka kriitikud saavad asjale pihta, kuid miski ei muutu. „H. Kompus näitab oma seletuses ysna õieti, kuidas kunst alati algusest

⁸³ I. Kopõtin. Rahvuslus ja lojaalsus Eesti sõjaväes aastatel 1918–1940 vähemusrahvuste näitel. Doktoritöö. Tallinna Ülikool. Tallinn, 2018, lk. 235.

⁸⁴ M. L. [Märt Laarman]. Vabadussõja jäädvustamisest pildides. – Sõdur 1926, nr. 43/44, lk. 944–945.

⁸⁵ SS. Vabadusvõitluse jäädvustamisest kunstis. – Sõdur 1926, nr. 9, lk. 200.

⁸⁶ E. Pütsep. Kunstielu Eestimaa II. 1920. aastast 1940. aasta suveni, lk. 252.

⁸⁷ R. Kangro-Pool. Eesti kunst 1927. aastal. – Taie 1928, nr. 1, lk. 16–17. Vt. ka Päevaleht, nr. 286, Looming 1927, nr. 8, lk. 771.

⁸⁸ R. Kangro-Pool. Eesti kunst 1927. aastal, lk. 10.

päale on arenenud rahvast lahus ja sellepärast ka teed pole jõudnud rahva juurde.⁸⁹

Hanno Kompus: „Maksolly oli kohal muidugi jälle hiiglalõuendiga, sedapuhku kujutades „Eesti Vabariigi väljakuulutamist“ päästekomitee poolt – miseraabel, teatraalne illustratsioon. Et see mees kord ka ei pyya teenida kiitust... Sest kui sa nii alati pead laitma neid patriootiliste teemadega töid, võid lõppeks tekitada mulje, nagu oleks isamaaluse vastane, kuid mis parata, kui Maksolly pole Matejko⁹⁰ ja isegi mitte kurikuulus Anton v. Werner⁹¹.“⁹²

Paraku löi kunstiringkondade väiklus ja kitsarinnalisus niivõrd lõkkele, et see päädis alatusega. Kui 1929. aastal kuulutati taas välja konkurss Vabadussõja maalidele, siis ilmses, et Maksolly sellele kutset ei saanud, vaid teda ignoreeriti meelega.⁹³ Paraku polnud see ainulaadne nähtus. Teadaolevalt proovis Miliza Korjus 1932. aasta septembris Estonia ooperilauljaks pääseda. Talle pakuti vaid pelgalt ooperikoori.⁹⁴ Mis järgnes, on teada. Temast sai Hollywoodi täht. Kaugel sellest, et ma hakkaksin maailmakuulsalt filmistaari Miliza Korjust ja Maksollyt võrdlema, kuid lahkuma sundis neid mõlemat analoogne olukord. Teatavate ringkondade jaoks polnud neile Eestis kohta. Aga ega Maksolly edasine käekäikki mingi madallend olnud, ehkki kunstimaailma tippu ta ei küündinud. Samas ei langenud ka rentlisse, kuigi esiotsa oli Prahast üsna selle lähedal. Ta lahkus Eestist septembris 1929,⁹⁵ kuu aega pärast järjekordse Vabadussõja maalikonkursi väljakuulutamist, mis sündis augustis 1929, kuhu Maksollyl polnud enam kutse puudumise (loe: kunstiringkondade poolt sihilikult saatmata jätmise) tõttu asja. Kuigi Maksolly lahkus, ei taltunud huvi tema käekäigu vastu võõrsil. Eks seegi ole mingi märgilise tähendusega.

Maksimilian Maksollyst ilmus eesti ajakirjanduses ridamisi artikleid, milles oli vaatluse all tema elu väljaspool Eestit.⁹⁶ Ta valis esiotsa oma elupaigaks Praha Tšehhoslovakkias. Algus oli raske, taskus polnud penni. Varsti sai Maksolly tellimuse maailmakuulsalt Bata kingafirmalt suure plakati eest, mille eest talle maksti 15 000 Eesti senti.⁹⁷ Portreemaalid Prahast, Karlsbadist, Kopenhaagenis ja Berliinis tagasid korraliku sissetuleku, mistõttu ta kirjutas Eestisse: „Armas sõber, ära pahanda, et eelistan nüüd välismaad sinu ja mu enese eesti kodumaast, kuid mis teha, kui kasuema Eestis on minu vastu olnud liiga karm.“⁹⁸ Ta jõudis ära käia Londonis ja Pariisis. „Möödunud [1930] aastal kirjutas üks Pariisi vene leht *Vozroždenie*⁹⁹ pikema artikli ühe seal olnud kunstinaäituse puhul ja märkis muuseas ära, et M. Maksolly tööd nimetatud näitusel on tähelepanu väärivad.“¹⁰⁰ Edasi viisid tema rännakud Bahamale, USA-sse, Kanadasse.

1939. aastast on Maksolly taas Euroopas, Taanis. Õigupoolest oli tal soov Eestisse pöörduda, kuid poliitiliste olude tõttu see nurjus.¹⁰¹ Taanis elas ta sõja üle, mille järel suundus Brasiiliasse.

⁸⁹ R. K. P. [Rasmus Kangro-Pool]. E..K.K.K.Y. Viis aastat. – *Täie* 1928, nr. 1, lk. 45.

⁹⁰ Jan Alojzy Matejko (1838 Kraków – 1893 Kraków) oli Poola maalikunstnik. Õppis Krakówis, Münchenis ja Viinis. Oli aastast 1873 Krakówi kunstikooli direktor. Tema kuulsaim sõjamaal on „Grunwaldi lahing“ (1878).

⁹¹ Anton Alexander von Werner (1843–1915) oli Saksa kunstnik, ajaloolise maali viljeleja. Maalis märkimisväärsed Preisimaa poliitilisi ja sõjalisi sündmusi. Astus välja modernistliku suuna vastu kunstis.

⁹² Ha[anno] Ko[mpus]. Eesti Kunstnikkude Liidu 6. näitus. – *Täie* 1928, nr. 3, lk. 166.

⁹³ O. Jungberg. Maximilian Maksolly. – *Olion* 1931, nr. 10, lk. 409.

⁹⁴ J. Kulli. Miliza Korjuse kiri sugulastele: „Kui eestlased ei vajanud mind, siis mina ei vaja Eestit!“ – *Õhtuleht*, 28.01.2013.

⁹⁵ Eesti kunstniku edu võõrsil. Mida teeb Maksolly. – *Maa Hääl*, 14.07.1935, nr. 81, lk. 4.

⁹⁶ O. Jungberg. Maximilian Maksolly, lk. 409–410; Eesti kunstniku edu võõrsil. Mida teeb Maksolly, lk. 4; Kunstnik Maksolly Bermuda saarel. – *Esmaspäev*, 03.10.1936, nr. 40, lk. 8.

⁹⁷ Eesti kunstniku edu võõrsil. Mida teeb Maksolly, lk. 4.

⁹⁸ O. Jungberg. Maximilian Maksolly, lk. 409.

⁹⁹ Vene emigrantide leht, mis ilmus Pariisis 1925–1935 päevalehena, 1936–1940 nädalalehena ning 1949–1974 ajakirjana.

¹⁰⁰ O Jungberg. Maximilian Maksolly, lk. 410.

¹⁰¹ Kp. Kunstnik, kes kadus. Kohtumine Kopenhaagenis töötava M. Maksollyga. – *Välis-Eesti*, 18.11.1945, nr. 48, lk. 6.

Hüljatuks või tundmatuks kunstnikuks ei jäänud Maksolly ka kaugel Brasiilias. Theodor Luts, kes tollal samuti seal elas, meenutab: „Rio de Janeiro 1952. aasta näitusel esines Maksolly 25 tööga, suurem osa neist portreed ja lilled, mis maalitud haruldase meisterlikkusega. Üks suuremaid Rio de Janeiro ajalehti avaldas toona Maksolly maali tüüpilisest brasiilia naisest ja sai kiitva arvustuse.“¹⁰² Olgu märgitud, et näitus toimus ühes suuremas Brasiilia kunstmuuseumis.¹⁰³ Paistab, et brasiillased polnud kuulnudki raiuvalt raksuvast kriitikast, mis Maksollyle kodumaal osaks sai, vaid andsid isepäi hinnangu. Ju eestimaine kõhutunne oli teistsugune. Meie kunstikriitike sõrmed lausa kangestuvad, kui Maksolly kohta juhtub leiduma midagi positiivset. Leo Soonpää on nimelt sinse kunstikriitika üsna karmilt kokku võtnud: „Kunst on muutunud ka „mõistmise“ osas täielikult kunstnike eneste monopoliks. Imetellakse (ehk ka naerdakse) oma kolleegide „pintslilööke“, faktuuri jne., ja publik, kes maalingu tehnikat ei tunne ja selle virtuooslikkusest midagi ei mõista, on surutud võre taha. Täiesti loomulik, kui siis publik pöördub majast majja käivate pilditegijate poole, sest nende tööd on talle mõistetavad, kuna neil on mingi „sisu“. Meie kunstnikkonnal on surmahirm „literatuuri tegemise“ ees. Arvatakse, et kui sa pildil kujutatut juba paari lausegagi võid edasi jutustada, siis on see maaling kunstile kadunud.“¹⁰⁴ Vastukäivate hinnangute kohta kunstis oskab Leo Soonpää selgitusi anda nõnda: „Niisugused üksteisele vastu käivad arvamised võivad pealtkuulajais mõningaid kahtlusi tekitada. Ometi pole selles midagi imelikku, sest kunsti otsustused on kõvasti subjektiivsed ja subjektiivse hinnangu juures mängivad sageli suurt osa niisugused tegurid, millel hinnatavaga mingit ühist pole. Väike tervislik rike, raskest seeditav kõhutäis, ebameeldiva inimesega kohtumine jne. võivad subjektiivseid otsuseid tunduvalt muuta.“¹⁰⁵

Ent tulgem tagasi 1929. aastasse, mil korraldati kunstnike ekskursioon *Landeswehr*'i lahinguväljadele Lätti. Ajakirjandus kajastas seda innukalt.¹⁰⁶ Algselt jõudis kohale üheksa kunstniku: Paul Sepp, Roman Nyman, Peet Aren, Arnold Vihvelin, Eduard Ole, Aleksander Kulkoff (Kulkov), Osvald Eslon, Karl Burman ja Ardo Siivard.¹⁰⁷ Ülevaate ekskursioonist *Landeswehr*'i lahinguväljadele on andnud Paul Sepp.¹⁰⁸ Märksa värvikama ja humoorikama pildi sündmuste arengust ekskursioonil manab lugeja silme ette Romulus Tiitus.¹⁰⁹ Artikli juures olevatest karikatuuridest jääb mulje, et tegemist oli igati meeldiva ja lõbusa lõõgastusreisiga. Ent päris nii see ei olnud. Kaitseministeeriumi üleskutse peale tegeles sõjaaineliste teoste maalimisega ligi 20 kunstniku.¹¹⁰ Vastavalt sõjamaalide hindamise komisjonile osteti Vihvelinilt üks suur maal („Võnnu vallutamine“), Sepalt üks joonistus („Mälestussammas 7 eesti sõdurile“ kahe Läti valla poolt), Kulkoffilt kolm joonistust („Patarei äravõtmine“, „Kuulipilduja positsioon“ ja „Raske-kuulipiduja tege-

¹⁰² R. Mägi. Theodori ja Aksella kirjakoher. – Vooremaa, 08.04.2017, lk. 4; Eestlasilt Brasiiliast. Maksolly näitus. – Välis-Eesti, 20.01.1952, nr. 3, lk. 4.

¹⁰³ T. Luts. Suri kunstnik Maximilian Maksolly. – Vaba Eesti Sõna, 31.10.1968, nr. 44.

¹⁰⁴ L. Soonberg (aastast 1939 Soonpää). Sügishooaja kunstinäitused. – Varamu 1937/38, nr. 1, lk. 123.

¹⁰⁵ L. Soonpää. Kunsti sügisnäitus. – Uus Eesti, 7.11.1939, nr. 304.

¹⁰⁶ Teine päev landeswehri lahinguväljadel. Eesti kunstnikud Võnnus. – Postimees, 20.08.1929, nr. 224, lk. 6; Kunstnikud landeswehri sõja lahinguväljadel. – Päevaleht, 20.08.1929, nr. 224, lk. 3; Kunstnikud Vabadussõda jäädvustama. – Vaba Maa, 21.08.1929, nr. 192, lk. 3; Vabadussõja jäädvustamisel. Kunstnikud asuvad sõjapilte maalima. Kaitseväge suur vastutulek kunstnikele. – Kaja, 21.08.1929, nr. 195, lk. 5; Suured soodustused kunstnikkudele. Vabadussõja jäädvustamine. – Postimees, 21.08.1929, nr. 225, lk. 1.

¹⁰⁷ Kunstnikud lahinguvälja vaatamas – Järva Teataja, 20.08.1929, nr. 66, lk. 3; M. T[uius]. Kujutatavate kunstnikkude ekskursiooni puhul Landeswehri operatsiooni lahinguväljadele. – Sõdur 1929, nr. 33/34, lk. 810.

¹⁰⁸ P. Sepp. Muljeid lahinguväljadelt. – Sõdur 1929, nr. 35/36, lk. 858–860.

¹⁰⁹ R. T[uius]. Kunstist, sõjast ja muust. Kunstnikkude ekskursioon Lätti karikaturisti kõveras peeglis. – Sõdur 1929, nr. 35/36, lk. 874–878.

¹¹⁰ Uusi vabadussõja-maale. – Kaitse Kodu 1930, nr. 13, lk. 318; Uusi eesti sõjamaale. – Postimees, 22.03.1930, nr. 79, lk. 1. Repro: Paul Sepp. Grupp vangilangenud venelasi; Meie kunstnikkude vabadussõja maale. – Päevaleht, 05.03.1930, nr. 73, lk. 1.

vus soomusrongi vagunilt“), Siivardilt üks joonistus („Rünnak“) ja kaks sõejoonistust („Vahisõdur“ ja „Soomusrongi pealetung“), Olelt üks joonistus („Landeswehri sõdurid ratsahobustel“) ja Laarmanilt kaks puulõiget („Kompositsioon“ ja „Soomusrong sillal“). Hinnaks on määratud à 10–200 krooni. Omandatud maalid pannakse ajutiselt välja Vabadussõja muuseumis. Lähemal ajal jaotatakse maalid üksikute väeosade vahel.¹¹¹ Ajakiri Sõdur tõstab Maksolly järel sõjamaalide viljelejana esile Boris Korolevi, kelle käe all valmis 1929. aastal Tapa sõjaväeosas 15 märkimisväärset sõjamaali.¹¹² Korolevi tööd on võetud klaasnegatiividele, mistõttu on alust arvata, et neid plaaniti välja anda postkaartidena. Ajakiri Sõdur tõstis esile kahte Korolevi tööd: „Kehra lahing“ ja „Soomusrong nr. 1 dessant“, millest mõlemast lasti välja postkaart.¹¹³ Artikli autori gradatsiooniastmetiku kolmas koht oleks A. Kul-koff, 4. A. Vihvelin, järgneksid R. Nyman, E. Mäso, P. Sepp. Aga see kõik on subjektiivne ja sellised pje-destaalikohad ei tähenda midagi. Mainimata ei saa jätta Eduard Ole esimest käeproovimist sõjamaalis. Mitu kunstnikku püüdis jäädvustada üht Saksa ratsaväe rünnakut meie vägede vastu või esimese sat-tumist meie tule alla. Seda teemat käsitlesid Vihvelin, Siivard ja Ole. Viimane on võtnud kolm ratsa-nikku, keda ootamatult tabab meie tuli. Üks neist langeb hobuse seljast, teised keerutavad ringi hobustel.¹¹⁴ Näib, et Eduard Ole on modifitseerinud, lisades ratsanikud oma 1929. aastal valminud ja hobuseid kujuta-

Romulus Tiitus. Sõdur 1929 I ja II

¹¹¹ Väeosad saavad sõjamaale. Sõjamaalide hindamiskomisjon lõpetas töö. – Postimees, 23.03.1930, nr. 80, lk. 1.

¹¹² Tapa Muuseum. – <http://www.tapamuuseum.ee/?leht=ajalugu/soomusrong> (vaadatud 21.11.2019).

¹¹³ Eesti Vabadussõja bataillistid. – Sõdur 1930, nr. 30/31/32, lk. 962.

¹¹⁴ Uusi vabadussõja maale. – Kaitse Kodu 1930, nr. 13, lk. 319.

vale maalile „Hall ja valge“.¹¹⁵ Viimane on hoiul Tartu Kunstimuseumis. Möistagi pole kunstiajaloolastel olnud õrna aimugi modifitseeritud kujul eksisteerinud Eduard Ole sõjamaalist „Ratsanikud“, mida vististi esimest korda publitseeriti Linda Kaljundi ja Tiina-Mall Kreemi raamatus¹¹⁶ taasiseseisvunud Eestis alles 2018. aastal. Tegelikult tuleb õigeks pidada nime, millena see võeti arvele Vabadussõja muuseumis – Eduard Ole. „Ratsaväe võitlus“. Õlimaal. 82 x 100 cm. 1930. Maali pakuti Kaitsevägeade Staabile või ministeeriumile ruumide kaunistamiseks.¹¹⁷ Kuhu see tegelikult jõudis, pole teada, sest Vabadussõja muuseumist, sealhulgas selle arhiivist, jäid pärast punavõime järele üksnes riismed. Eduard Ole ja mitme teisegi maali nimega on suured segadused. Vähemasti kahel korral on see ilmunud trükiväljaannetes nime all „Hall ja valge“.¹¹⁸ Ka mina läksin samasse õnge kui „Ajalugu pildis“ autorid, arvates esitsa, et niisugune ongi Ole sõjamaali pealkiri.

Teine eksitus tulenes ajakirjast Sõdur, mille kaanepildina pakuti Eduard Ole maali „Rünnak“.¹¹⁹ Autor oli vale, maal samuti, pealkiri mitte. Tegelikult oli A. Siivardi toonaseks komisjonile esitatud tööks maal „Rünnak“, mis kujutas aheliku edasitormamist vaenlase tule all,¹²⁰ kus polnud mingeid ratsanikke, rääkimata hobustest.

Segadusi ja virvarri kunstnike maalide pealkirjas esines rohkemgi. Kõige ilmekamaks näiteks on Maximilian Maksolly „Kolm põlve Vabadussõjas“. Tegemist on vahest kõige ametlikuma nimega, mis seisab 1930. aastatel Sõjamuuseumi välja antud postkaardil.¹²¹ Ent levinuimaks nimeks osutus „Need, kes vabastasid isamaa“.¹²² Teisenditeks võib lugeda „Isamaa vabastajad“,¹²³ „Need, kes vabastasid kodumaa“,¹²⁴ „Need, kes töid vabaduse“,¹²⁵ „Need kolm, kes päästsid isamaa...“,¹²⁶ „Noorus vanade jälgedes...“.¹²⁷

Kaitseministeeriumi üleskutse kunstnikelt sõjamaale saada leidis elava ja laialdase vastukaja. Samas ei olnud rahuloluks ka nagu põhjust. Väljapaneku vääriliseks hinnati *Landeswehr*'i sõja lahinguväljade ekskursionist osavõtnud kunstnike töödest vaid kuus sõjamaali.¹²⁸

Kunstnikkond oli kunstikriitikast tuleneva surve tõttu ebalev. Sõjamaale näitustele ei võetud. Maximilian Maksolly surus oma maale Eesti Kunstnikkude Liidu näitustele, kuivõrd ta oli selle organisatsiooni liige, koguni aseesimees. Selle eest sai ta nii mis tolmas!

Kuna kunstnike pilk oli suunatud Eestist väljapoole ja uudistati seal toimuvat, siis peeti paslikuks leevendada siinset lühinägeliikkust. Ajakirjas Kaitse Kodu avaldati 1931. aastal Charles ffoulkesi artikkel „Sõdade mõju kunstile“. Charles John ffoulkes (1868–1947), Briti ajaloolane ja Kuningliku Relvavalati kuraator ja Londoni Toweri relvalao hoidja 1913. aastast, oli väga väärilise isik. Ta kirjutas eelnimetatud artiklis, et 1917. aastast koostas Inglise valitsus eeskirjad kunstnike töö tarvitamiseks propaganda eesmärgil. Selle järgi sai riik sõjapildid

¹¹⁵ Eduard Ole – näituse kataloog. ENSV Riiklik Kunstimuseum. Tallinn, 1971, esikaas. – <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/12540> (vaadatud 22.11.2019). Originaal Tartu Kunstimuseumis. TKM_0783M.

¹¹⁶ L. Kaljundi, T.-M. Kreem. Ajalugu pildis – pilt ajaloos, lk. 236.

¹¹⁷ RA, ERA.1962.1.22, l. 38.

¹¹⁸ L-r. Soomusrong nr. 2 Vabadussõjas [Toimetus: J. Lepp, H. Dunkel, J. Pert]. Tallinn, 1935, lk. 94; Vabadussõja Lood 1937, nr. 9, lk. 280.

¹¹⁹ Sõdur 1930, nr. 29, esikaas.

¹²⁰ Uusi vabadussõja maale. – Kaitse Kodu 1930, nr. 13, lk. 319.

¹²¹ M. Maksolly. Kolm põlve Vabadussõjas. POSTKAART. Värviline. Sõjamuuseumi väljaanne – R. Tohver & Ko trükk Tallinnas. – Aivo Aia erakogus; A. Traksmäe. Lühike Vabadussõja ajalugu. Tallinn, 1939, lk. 160.

¹²² Kaitse Kodu 1928, nr. 3, lk. 177; Eesti Vabadussõda. I kd., 1937, lk. 298; POSTKAART. Need, kes vabastasid isamaa. M. Maksolly. Estonian scouting in exile 1987; Vabadussõja Tähistel 1937, nr. 6, lk. 205; Nädal Pildis, 23.02.1937, nr. 4, esikaas.

¹²³ Sõdur 1933, nr. 7/8, lk. 217; Sõdur 1933, nr. 18/19, lk. 574.

¹²⁴ Vabadussõja Tähistel 1934, nr. 5, lk. 4.

¹²⁵ Kaitse Kodu 1936, nr. 5–6, lk. 129.

¹²⁶ Kaitse Kodu 1933, nr. 22, esikaas.

¹²⁷ Kaitse Kodu 1938, nr. 11–12, lk. 375.

¹²⁸ Uusi vabadussõja maale. – Kaitse Kodu 1930, nr. 13, lk. 318.

Maximilian Maksolly. Kolm põlve Vabadussõjas. Õlimaal. Postkaart. Sõjamuuseumi väljaanne. J. Roosileht&Ko trükk. Aivo Aia erakogu

automaatselt endale. C. Foulkes arvas, et sellele mõttele pole tulnud ühegi endise sõja ajal ja seetõttu polegi sellist kunstiteoste kogu kuskil mujal maailmas.¹²⁹ Raske öelda, missugune oli Charles Foulkesi artikli mõju Eesti batalistikale, kuid 1930. aastatel kerkivad esile uued nimed, kes viljelevad sõjamaali, nagu Erna von Brinkmann, kes jättis tiitli von oma nime ette märkimata, ja Oskar Sädek (kuni 1936. aastani Vunk). Mõlemad olid õppinud Ants Laikmaa ateljeekoolis ja selle 1931. aastal lõpetanud. Boris Korolev meie kunstiteaduse mõistes päris kunstnikuks ei kvalifitseeru, ehkki Tallinnas Hariduse tn. 13 maja trepikoja 19 laemaal on võetud kultuurimälestiste kaitse alla:¹³⁰

- 2018 Laemaal «Lugev noormees maastiku foonil», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2019 Laemaal «Tööstusmaastik», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2020 Laemaal «Eine roheluses», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2021 Laemaal «Noorpaar pingil», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2022 Laemaal «Kohvikus», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2023 Laemaal «Noormees ja neu pargiteel», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2024 Laemaal «Õine maastik neu ja noormehega», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2025 Laemaal «Neiu ja noormees suusatamas», B. Korolev, 1938 (talvemaastik suusatajatega; õlimaal krohvil)
- 2026 Laemaal «Mees ja naine interjööris», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2027 Laemaal «Aiastseen naise ja koeraga», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2028 Laemaal «Perekond roheluses», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2029 Laemaal «Naised köögis», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2030 Laemaal «Vanad ja noored», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)

¹²⁹ Ch. Foulkes. Sõdade mõju kunstile. – Kaitse Kodu 1931, nr. 5, lk. 103.

¹³⁰ Kultuurimälestiste register. Kultuurimälestis nr. 8730 Äriruumidega elamu Hariduse t. 13, 1938. a. <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=8730> (vaadatud 23.11.2019).

Boris Korolev. Tapal 1929 valminud looming. Postkaart. Aivo Aia erakogu

- 2031 Laemaal «Lapsed mängimas», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2254 Laemaal «Kaardimängijad», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2255 Laemaal «Kalaturul», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2256 Laemaal «Turul», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2257 Laemaal «Ehitusel», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)
- 2258 Laemaal «Vanapaar», B. Korolev, 1938 (õlimaal krohvil)

Umbes niisama pika rea võiks koostada Boris Korolevi sõjamaalidest, millest mitmed jõudsid postkaartidele, Vabadussõja ajalukku, ajakirjandusse. Olgem ausad, jubeduste trükikimisest polnud huvitatud keegi – ei sõjaväelased, ajakirjandus ega postkaartide väljaandjad. Miks selline pikk peatus Boris Korolevil ja tema laemaalidel? Mulle tundub, et teda ei võeta kunstnikuna tõsiselt ja need suurepärased laemaalid pole enamikule teada või kättesaadavad samamoodi kui Vabadussõja kunst.

1930. aastate lõpus kerkis esile veel üks batalist, kellest kunstnikud ise nägid tõusvat tähte – Eduard Kutsar. Tema näitusele väljapandud sõjamaali „Narva lahing“ kiitis Adamson-Eric.¹³¹ Üldplaanis andis positiivse hinnangu ka Hanno Kompus, kes tõstis esile tema dūnaamilisust.¹³² Paraku pole sellest maalist ühtegi kuvandit. Postimehes ilmus 1940. aastal küll üks foto, Eduard Kutsari taustal tema sõjamaal, ent selle kaudu on raske midagi täpsemalt öelda.

Mõlemad kunstnikud olid Pallase taustaga – Korolev lühiajaliselt, Kutsar üsna pikalt. Viimase koolitajateks olid maalijad Konrad Mägi, Ado Vabbe, Nikolai Triik, graafikas Eduard Viiralt, skulptuuris Anton Starkopf. Boriss Korolev sai kunstiharidust ka Nikolai Rooti, Ana-

¹³¹ Ad[amson].-Er[ic]. Saalitüed maale ühelt maalikunstnikult. – Rahvaleht, 06.02.1940, nr. 31, lk. 7.

¹³² HaKo [Hanno Kompus]. Eduard Kutsari ülevaatenäitus. – Varamu 1940, nr. 2, lk. 221.

toli Kaigorodoffi ja Ants Laikmaa ateljeekoolis.¹³³ Osutasin siinkohal haridusteele, sest mulle – ja mitte ainult mulle – tundub, et küllaltki paljudele kunstiloolastele on Julius Genssi käsikirjaline pärand tundmatu või vähetuntud. Sealt on aga võimalik saada detailse ülevaate nii kunstnikest kui ka kunstinäitustest, sellest, mida kunsti kohta on kirjutatud Eesti Vabariigi ajal. Paraku teiste ajaloovaldkondade esindajatel sellist kadestamisväärset kullafondi pole.

1930. aastate keskpaigast on täheldatav veel üks muutus, nimelt jõuavad kunstinäitustele ka Vabadussõda käsitlevad kunstitööd. B. Korolev, E. Brinkmann, O. Sädek on need kunstnikud, kes murdsid selle barjääri, mis oli Maksolly lahkumisest jäänud. Väärib märkimist, et nende töödest isegi kirjutati ajalehtedes kunstinäituste arvustustes.¹³⁴

Viimane Vabadussõja-teemaline kunstikonkurss kuulutati välja 1935. aastal. Võistlust võib lugeda kordaläinuks, sest esitatud oli 101 töö 68 märgusõna all.¹³⁵ Sellist osalust polnud varem nähtud. Komisjoni kuulus neli kunstnikku ja kaks sõjaväelast ning nende otsusega kujunes järjestus nõnda:¹³⁶

1. auhind – 250 krooni. Andrei Jegorov. Pilt kujutab ratsarügemendi rünnakut Narva all.
2. auhind – 180 krooni. Vladimir Möttus. Maal kujutab jalaväe lahingut.
3. auhind – 120 krooni. Nikolai James Bergholz. Liigvalla mõisa vallutamine.
4. auhind – 90 krooni. Nikolai Kull. Meie laevastik Düüna jõesuus.
5. auhind – 80 krooni. Erna Brinkmann. Maalil on kujutatud vangi ülekuulamist pataljoni staabis.
6. auhind – 70 krooni. Eduard Ole. Pilt kujutab kaeviku stseeni Landesväari purustamisel. Tegemist oli ainukese graafilise tööga. Ülejäänud olid maalid.
7. auhind – 60 krooni. Richard Väljamäe. Haavatud õppursõduri kandmine talumajja.
8. auhind – 50 krooni. Oskar Vunk (1936. aastast Sädek). Narva kaitseliin Dubrovka juures.

Sellele eelnes veel üks ettevõtmine, millest on vähe räägitud, ent mis vääriks hulga suuremat tähelepanu. Vabadussõja muuseum kuulutas märtsis 1934 välja sõjamaalide konkursi, et trükkida Vabadussõja-ainelisi piltpostkaarte. Võistlusest võttis osa 20 kunstnikku, kellelt laekus kokku 66 töö.¹³⁷ Kui enamiku sarnaste ürituste kajastuste hävitamiseks tegi punavõim hoolsat tööd, siis selle näituse kohta leiab siiski mingeid pudemeid. Vabadussõja muuseumihoidja Taavet Poska annab Kaitsevägede Staabi VI osakonnale teada, „et võistlus kõigi juri[žürii]liikmete ja paljuse näituse külastajate üksmeelsete arvamuste järele on väga rahuldavaid tagajärgi annud“.¹³⁸ Ei möödunud aastatki, kui 5. veebruaril 1935 teatab ajaleht Postimees, et Vabadussõja piltpostkaardid on müügil. Muuseum lasi „müügile esimese valiku trükitud postkaarte Vabadussõja piltidest, arvult 8 tükki. Neist osa on valmistatud kunstnikkude maalide järgi, osa aga tehtud päevapildilistest ülesvõtetest. Kolmevärvilises trükis avaldatakse: Paju lahing [M. Maksolly], Utria dessant [N. Kull], soomusrongide edasitung Petserimaal ja kuperjanovlased Krasnaja Gorka all; ühevärviline trükis: positsioon Luuga kaldal, Landesväari purustajad, kaitseliin Holoholnaja mäel [Autor märkimata] ja Kehra lahing [B. Korolev].“¹³⁹

Postkaartide müük kulges edukalt ja 1936. aastaks oli välja antud kakskümmend erinevat postkaarti, millel kujutati Vabadussõja lahinguid, eluolu ja isikuid, neist enamik mitmevär-

¹³³ J. Genss. Eesti kunsti materjale. 3. osa, 2. [kd.], Kunstnike leksikon: H – K. Tallinn, 1947, lk. 854. [Käsikirja]

¹³⁴ Täna avati akadeemilise koondise näitus kunstihoones. Esinevad 36 kunstnikku 176 tööga. Rida uustulnu-kaid kunstnike peres. – Uus Eesti, 15.09.1937, nr. 250, lk. 3.

¹³⁵ Auhinnad sõjamaalide eest. Esimene auhind kunstnik Jegorovile. Avastati senitundmatuid kunstnikke. – Vaba Maa, 30.04.1935, nr. 35, lk. 3.

¹³⁶ RA, ERA.1962.1.22, l. 218; Auhinnad sõjamaalide eest. Esimene auhind kunstnik Jegorovile. Avastati seni-tundmatuid kunstnikke. – Vaba Maa, 30.04.1935, nr. 35, lk. 3.

¹³⁷ Sõjamaalide näitus Vabadussõja muuseumis. Esineb 20 kunstnikku 66 maaliga. – Päevaleht, 04.03.1936, nr. 62, lk. 6.

¹³⁸ RA, ERA.495.12.549, l. 102.

¹³⁹ Vabadussõja piltpostkaardid müügil. – Postimees, 05.02.1935, nr. 35, lk. 2.

N. Jasnetzky. Esimese ratsapolgu eelsalga kokkupõrge vaenlase ratsaväega Munamäe all märtsis 1919. Postkaart. Ajaloomuuseum. AMF26962

küsiti vaid 5 senti.¹⁴² Kui veel võrdlusi tuua, siis 1 sendi eest sai koolijüts kaks tilgakommi (tänapäeva mõistes vist Lehmakese komm) ja Tallinna turul tuli kahe kanamuna eest välja käia 12 senti, kümne suitsuräime eest 7–12 senti, üks sidrun maksis 8 senti, sama hind oli peakapsal.¹⁴³ Kõik muu oli juba kallim kraam. Sestap võis nii mõnigi kooliõpilane müügileiti ees mõtisklema jääda, kas kümme tilgakommi või värviküllane postkaart. Üsna krõbedast hinnast hoolimata tuleb lugeda tubliks saavutuseks, et üle poole värvilistest postkaartidest realiseeriti. Paraku pole meil teada, kas hinda alandati ja missugused olid müüginäitajad paar aastat hiljem.

Eesti batalistikas väärib 1930. aastate kesksaigast äramärkimist veel üks tähelepanuväärne sündmus. Nimelt saadeti 1935. aastal Belgia Kuninglikku Sõjamuuseumi Brüsselisse Eesti Vabadussõja illustreerimiseks muude eksponaatide hulga Aleksander Kulkoffi õlimaal

vitruukis. „Sõjamaalidest lisanudisid Täpa ja Tartu vallutamine [mõlemad M. Maksolly], Meie dessant Luuga jõesus mais 1919 [J. Riis], Narva kaitselahing, Feodorimaa kaitsmine detsembris 1919 [E. Brinkmann], 1. ratsapolgu eelsalga kokkupõrge vaenlase ratsaväe osaga Munamäe all märtsis 1919 [N. Jasnetzky], Inglise laevastik Tallinna all detsembris 1918 [N. Kull]. Kolm põlve Vabadussõjas (M. Maksolly).“¹⁴⁰ Piltpostkaartide müügi kohta on andmed fragmentaarsed, kuid märtsis 1938 oli seis järgmine: trükitud värvilisi 49 000, ühetoonilisi 6950, kokku 55 950 tükki; müüdnud värvilisi 25 968 ja ühetoonilisi 6030 tükki. Kaartidest oli selleks ajaks järele jäänud: värvilisi 23 032 ja ühetoonilisi 920. Samas tehti Kaitseväge Staabi VI osakonnale ettepanek alandada järelejäänud kaartide realiseerimise hinda. Asutus hindade alandamisest kahju ei saaks, kuna juba praegu ületavad tulud trükikulud.¹⁴¹ Võimalik, et see oligi liiga kõrge hind, sest 1933. aastal müügile tulnud värvilise postkaardi eest

¹⁴⁰ J[aan]. P[ert]. Piltpostkaardid Vabadussõja maalide järgi. – Sõdur 1936, nr. 27/28, lk. 692–693.

¹⁴¹ RA, ERA.1962.1.18.

¹⁴² Postimees, 01.07.1933, nr. 127, lk. 1.

¹⁴³ Hinnad Tallinna turul. – Uus Eesti, 15.12.1937, nr. 341, lk. 9.

„Soomusrongide edasitung Petserimaal“ ja Nikolai Kulli akvarell „Utria dessant“.¹⁴⁴ Seda võiks juba nimetada koduseinte vahelt väljamurdmiseks, kus batalistika ei leidnud pikka aega väärilist kohtlemist. Asja ilmunud Eesti Vabadussõja ajaloos on käsitletud batalistikat. Selles tõdetakse kokkuvõtvalt, et 1930. aastatel oli Vabadussõja-teemaline maalikunst tõusulainel.¹⁴⁵

Ja nüüd selle juurde, mis mind tõsiselt häirib. Mu kõrvus kumiseb mantra, mille järgi valitsenud võimu ja vaimu vastasseis, eriti terav olevat see pallaslaste ja riigivõimu vahel. „Mitmed Pallase kunstnikud osalesid küll Vabadussõjas, kuid ei kujutanud seda otseselt oma kunstiteostel.“¹⁴⁶ See on paraku lausvale! Pallase koolkonda kuulunud Peet Aren, Eduard Ahas, Kaarel Liimand, Ardo Sivard, Nikolai Triik jpt. kujutasid seda oma teostes. Isegi Ado Vabbe jõudis selleni, et illustreeris Henrik Visnapuu Vabadussõja-teematist raamatut.¹⁴⁷ Edasi võib lugeda: „Vaadetes vastanduti ametlikule riigivõimule.“¹⁴⁸ Eespool sai juba kirjeldatud, aga korrakem veel: Eduard Viiralti 1937. aastal filigraanselt välja joonistatud Konstantin Pätsi portree või Eduard Ole 1936. aasta õlimaal Konstantin Pätsist ei räägi millestki muust. Pigem peegeldavad need vastupidist.

Rohkem kui aasta tagasi võtsin ette välja selgitada Vabadussõja maale, niipalju kui see veel võimalik on. Ajalehtedest, ajakirjadest, piltpostkaartidelt, raamatutest jm. trükistest leidsin maale, mille enamjaolt ka skaneerisin. Tulemus oli uskumatu. Kokku kogunes ligi 200 nimetust Vabadussõja kunsti (sealhulgas väepealikud). Valdava osa sellest uhtus meie mälust nõukogude kord.

Võtaksin asja kokku nii: kui nõukogude võim on üldpilti hägustanud, siis on raske leida orientiire. Kahjuks pole neid orientiire leitud pea kolmveerand sajandi jooksul.

Mai Levin on öelnud, et „kunstiajalugu on olnud üks suur eksituste ajalugu“.¹⁴⁹ Ehkki see ütlus käib tegelikult pisut teistsugusesse konteksti, sobib see suurepäraselt ka Eesti batalistika iseloomustamiseks.

Fakt on see, et eksituste ajalukku tuleb kirjutada nõukogude ajal ja selle järel kirjutatud Vabadussõja kunsti käsitlused. Kahju, et aastakümnete jooksul seda viga pole parandatud.

¹⁴⁴ M. Reintam. Sõjamuuseumiks kasvamine. – Muuseum 2014, nr. 1, lk. 44–45; RA, ERA.1962.1.31.

¹⁴⁵ Eesti Vabadussõja ajalugu. II. Tallinn, 2020, lk. 514–517.

¹⁴⁶ M. Talvik. Ajakirjagraafika 1930. aastate Eestis: stereotüübid ja ideoloogia. Tallinna Ülikool. Doktoritöö. Tallinn, 2010, lk. 115.

¹⁴⁷ H. Visnapuu. Saatana vari. Värssromaan [A. Vabbe illustatsioonid]. Tartu, 1937.

¹⁴⁸ M. Talvik. Ajakirjagraafika 1930. aastate Eestis: stereotüübid ja ideoloogia, lk. 116.

¹⁴⁹ T. Vahter. Eesti Kunstimuseum kuulutas võltsitud maalid šedöövriteks ja petiste äri õitses. – Eesti Ekspress, 13.11.2019, nr. 46, lk. 12.